

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

РОЛЬ ПЕТРА БОЛБОЧАНА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: другий (магістерський)**

Михайлевич Олексій Володимирович
Студент II курсу групи ІСТм-1-23-2.0д.

Науковий керівник:
Андрєєв Віталій Миколайович
Доктор історичних наук, професор кафедри історії України

Роботу захищено «___» _____ 20__р.
Оцінка _____

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

- 1.1. Характеристика джерел
- 1.2. Методологія та методи дослідження

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921

- 2.1. Політична Ситуація в Україні в період революції
- 2.2. Армія Української Народної Республіки в період революції

РОЗДІЛ 3. ПЕТРО ФЕДОРОВИЧ БОЛБОЧАН

- 3.1. Ранні роки
- 3.2. Початок військової кар'єри у російській імператорській армії
- 3.3. Військова кар'єра в українській армії
- 3.4. Кримська воєнна кампанія
- 3.5. Загострення конфлікту з урядом УНР
- 3.6. Арешт і розстріл

РОЗДІЛ 4. ОЦІНКА ІСТОРИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ТА СУЧАСНЕ СПРИЙНЯТТЯ

- 4.1. Оцінка історичного значення
- 4.2. Сучасне сприйняття

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в продовженні наукового діалогу щодо ролі ключових постатей української історії, таких як Петро Болбочан. Тема дослідження відкриває нові можливості для аналізу політичних, військових та соціокультурних деталей української історії та дозволяє краще зрозуміти активний період формування національної державності 1917-1921 років.

Українська історія знає багато видатних постатей, які боролись за волю та незалежність нашого народу. Серед них особливе місце займає Петро Федорович Болбочан - один із найвидатніших українських полковників, талановитий воєначальник, яскрава постать Української революції 1917-1921 років. Дослідження цієї теми дозволить краще розкрити деталі діяльності Петра Болбочана, включаючи його взаємодію з іншими політичними та військовими діячами того часу, його вплив на військову структуру, а також на формування самої армії, чи окремих її корпусів.

Дослідження є важливим не лише для наукового середовища, але й для формування національної свідомості та розуміння власної історії серед широкого загалу. Деякі дослідники вважають, що його розстріл за наказом Симона Петлюри був виправданим, адже він нібито планував державний переворот. Проте, більшість істориків вважають, що Болбочан став жертвою політичних інтриг. Враховуючи складну політичну, соціальну та військову ситуацію того періоду, аналіз його біографії та внеску до формування української армії стане ключовим для розуміння не лише самого Болбочана як індивідуума, а й для розгляду більш широкого спектру історичних процесів. Таке дослідження також надасть історичні висновки, які можуть бути корисними для вирішення сучасних проблем, пов'язаних з боротьбою українського народу за свою незалежність, яка з того часу і не закінчувалась.

Мета дослідження полягає в аналізі внеску Петра Болбочана у становлення та організацію української армії протягом 1917-1921 років.

Об'єктом дослідження є діяльність Петра Болбочана на території УНР в період української революції 1917-1921 років.

Предметом дослідження є управлінські рішення Петра Болбочана при перебуванні на посаді офіцера армії УНР.

Хронологічні межі обраної теми охоплюють період з 1917 до 1921 року.

Географічні межі охоплюють події, які відбувались на території східної Європи.

Завдання:

- Провести аналіз діяльності Петра Болбочана з метою виявлення його ролі у військовому та політичному житті України в період 1917-1921 років.
- Дослідити внесок Петра Болбочана у процес формування та організацію української армії під час української революції.
- Проаналізувати військові рішення, які приймав Болбочан у ролі командира Окремого Запорізького загону, та їх вплив на загальний розвиток бойових дій на території України.
- Розглянути взаємодію Петра Болбочана з іншими військовими та політичними лідерами України того часу з метою з'ясування його ролі в контексті того часу.
- Оцінити вплив діяльності Петра Болбочана на процес консолідації українського національного руху та забезпечення обороноздатності та національної ідентичності в умовах громадянської війни.

Джерельна база: для дослідження використовувались письмові джерела, архівні дані, мемуари. Також автор використав джерела зображальні та інші. Джерельної бази достатньо для детального дослідження обраної теми.

Історіографія дослідження представлена в більшості випадків вітчизняними істориками. Написано багато статей та монографій з обраної теми, або близьких до неї. Серед основних дослідників, роботи яких були

використані при вивченні даної теми, варто виділити в першу чергу праці Олега Арсеновича Полянського, Громенко Сергія Вікторовича, Липинського В'ячеслава Казимировича. Також варто виділити праці Петра Брицького та Юрійчук Євгенії.

Методологія дослідження: дослідження здійснювалося за допомогою історико – порівняльного, історико – типологічного та історико-генетичного методів. Слід зазначити, що під час написання автор дотримувався принципів об'єктивізму, історизму та альтернативності

Структура дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, кількість сторінок

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Характеристика джерел

Одними з перших дослідників, які звернули увагу на постать Петра Болбочана, були його сучасники та учасники подій. До їх праць належать спогади та документальні збірки, які видавалися в еміграції. Серед них варто виділити роботи таких діячів, як Володимир Винниченко та Симон Петлюра. Їх спогади, хоча й мають суб'єктивний характер, містять цінні свідчення про роль Болбочана у формуванні армії та його військову діяльність.

У другій половині XX століття з'являються більш систематичні наукові дослідження. Важливим внеском у вивчення теми стала робота Бориса Монкевича, де досліджено контекст політичних та військових подій, в яких Болбочан відігравав значну роль.

Книга Б. Монкевича "Похід Болбочана на Крим" зосереджується на одній з найважливіших військових операцій, здійснених під керівництвом полковника Петра Болбочана під час революції 1917-1921 років. Ця операція, відома як Кримська операція 1918 року. Автор описує політичну та військову ситуацію в Україні та Криму перед початком операції та аналізує причини, що спонукали українське командування розпочати військові дії проти більшовиків на півострові. Також розглядається стратегія, розроблена Болбочаном та його штабом, аналізується готовність до проведення операції.¹

Описуючи хід військових дій автор детально описує основні етапи походу на Крим, включаючи ключові бої та маневри як то прорив через Перекоп, аналізує труднощі, з якими зіткнулися українські війська під час операції. Також розглядається роль Болбочана як командира, його військові рішення та лідерські якості. У кінці підбиваються підсумки операції,

¹ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. — Нью-Йорк, 1956. — с. 63-64

оцінюється її успішність з військової та політичної точки зору, аналізуються довгострокові наслідки для української армії.

Монкевич акцентує увагу на військовій тактиці Болбочана. Він детально описує рішення Болбочана щодо використання військових маневрів та відносин з союзниками. Особлива увага приділяється взаємодії з місцевим населенням та різними політичними силами в Криму.

Наукова праця надає важливий контекст щодо історичної ситуації того часу. Монкевич розглядає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на хід операції, включаючи дії більшовиків, взаємодію з німецькими військами та позицію місцевих кримських політичних сил.

Хоча книга є важливим джерелом інформації, вона також має бути розглянута критично, враховуючи можливу суб'єктивність автора та обмеженість доступних на той час джерел. Важливо співставляти викладені факти з іншими дослідженнями та документами того періоду для більш об'єктивної картини подій.

Для більш цілісної картини на сучасному етапі слід відзначити дослідження Сергія Громенка, зокрема його книгу "Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана", де представлено детальний аналіз військової структури та особистих внесків ключових фігур, таких, як Петро Болбочан.²

Пан Сергій розкриває свою мотивацію для написання книги та наголошує на важливості вивчення Кримської операції, яка досі залишається маловідомою в українській історії. Описує політичну ситуацію в Україні та Криму на початку 1918 року та аналізує передумови операції, включаючи зовнішні та внутрішні фактори, які впливали на рішення про проведення військових дій.

² Сергій Громенко. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. — Київ: К. І.С., 2018. — 266 с.

Книга містить детальний опис ходу військових дій, починаючи від перших кроків і до ключових боїв та захоплення важливих стратегічних об'єктів, таких, як Севастопольська бухта.

Автором окремо акцентується увага на ролі Петра Болбочана як командувача. Громенко аналізує його лідерські якості, стратегічне мислення та вплив на успіх операції, розглядає взаємодії Болбочана з іншими військовими та політичними діячами. У праці підсумовується вплив операції на подальший розвиток подій в Україні та Криму, аналізуються політичні наслідки та довгостроковий вплив на українську революцію. Громенко робить висновки про значення Кримської операції для української історії. Розглядаються причини, через які ця перемога та її місце у національній пам'яті залишилися забутими.

Пан Сергій детально розглядає військові деталі операції. Він аналізує ключові бої, маневри та рішення, що привели до успіху українських військ у цій операції.

Автор також приділяє увагу політичному контексту операції, розглядаючи взаємовідносини між різними політичними та військовими силами. Наприклад, це включає аналіз взаємодії з союзниками та протидію з боку ворогів, а також внутрішні конфлікти та інтриги.

Громенко у своїй праці використовує архівні матеріали, спогади учасників подій та попередні дослідження. Він критично оцінює наявні історіографічні роботи та пропонує власний погляд на значення Кримської операції.

Окремо, також, варто виділити праці, такі, як «Болбочан Петро Федорович» Віталія Абліцова, який досліджував біографії українських військових діячів та їхній вплив на формування армії. Абліцов намагається представити всебічний погляд на постать Болбочана. Він не тільки описує

його досягнення, але й звертає увагу на конфлікти та труднощі, з якими стикнувся Болбочан.³

Зарубіжні дослідники також звертали увагу на українську революцію та роль окремих персоналій у ній. Серед них варто зазначити праці американського історика Марка Бейкера в яких розглядається розвиток українського національного руху та його військове становлення. Тімоті Снайдер у свою чергу надає оцінку впливу військових лідерів на процеси державотворення в Україні.

У спеціалізованих історичних журналах та збірниках матеріалів конференцій також публікуються численні статті, присвячені діяльності Петра Болбочана. Наприклад, у журналі "Український історичний журнал" неодноразово публікувалися матеріали, які розкривали різні сторони його діяльності.

Архівні документи є одним із найцінніших джерел для вивчення діяльності Петра Болбочана. У Центральному державному історичному архіві зберігається значна кількість документів, пов'язаних з періодом революції 1917-1921 років. Серед них можна знайти накази, звіти, листування та інші офіційні документи, які дозволяють відтворити конкретні епізоди військової діяльності Болбочана. Особливо цінними є документи Українського генерального військового штабу, де збереглися накази та звіти, підписані Болбочаном.⁴

На сучасному етапі з'являється все більше спеціалізованих досліджень, присвячених політичній діяльності Петра Болбочана. Зокрема, праця Романа Ковалю "Недовге щастя полковника Болбочана" є одним з найповніших досліджень, яке охоплює не лише військові операції, але й політичну діяльність Болбочана.

³ Аблицов, В. Г. Болбочан Петро Федорович // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Коорд. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 219.

⁴ Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919—1920): док. та матеріали / Центр. держ. архів вищих органів влади та упр. України, Хмельниц. гуманіт.-пед. акад., Центр дослідж. історії освіти Поділля ; упоряд., авт. вступ. ст. В. Р. Адамський. — Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. — 493 с.

Автор розглядає як військову кар'єру Болбочана, так і його особисте життя, акцентуючи увагу на його внеску в українську революцію.⁵ Пан Роман описує політичну та соціальну ситуацію в Україні на початку ХХ століття, включаючи революційні події 1917 року, висвітлює сімейний та особистий контекст, в якому зростав та виховувався Петро Болбочан. Детально описується початок військової кар'єри Болбочана, його участь у Першій світовій війні та формування як військового лідера, аналізуються його перші успіхи та невдачі в умовах революційних подій. Автор також розглядає особисте життя Болбочана, його стосунки з родиною та близькими людьми. Описуються складнощі, з якими він стикався на особистому рівні через свою військову та політичну діяльність. Коваль детально аналізує внутрішні конфлікти в українській армії та політичному керівництві, що вплинули на долю Болбочана. Описується арешт та судовий процес над Болбочаном, його боротьба, підсумовується останній період життя Болбочана, включаючи його арешт, суд та розстріл. Автор розглядає причини та обставини, які призвели до трагічної загибелі Болбочана, політичний контекст, у якому діяв Болбочан. Це включає взаємовідносини з іншими політичними та військовими лідерами, такими, як Симон Петлюра, вплив зовнішніх сил на українську армію та внутрішні конфлікти, що виникали.

Коваль базується на широкому колі джерел, включаючи архівні матеріали, документи, спогади сучасників та попередні дослідження. Він критично оцінює існуючі історіографічні підходи та пропонує власну інтерпретацію подій, пов'язаних з біографією Болбочана.

Інше важливе дослідження – робота Осташко Тетяни Сергіївни "Болбочан Петро Федорович". У ній розглядається роль Болбочана в контексті політичних і військових подій періоду Директорії, а також аналізуються його стосунки з іншими політичними та військовими діячами.⁶

⁵ Коваль, Р. Недовге щастя полковника Болбочана // Ренесанс напередодні трагедії. — Київ, 2003. 302с.

⁶ Осташко, Т. С. Болбочан Петро Федорович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — Київ: Наукова думка, 2003. — Т. 1: А — В. — С. 329.

Стаття пані Осташко, опублікована в першому томі "Енциклопедії історії України", надає узагальнену інформацію про життя та військову кар'єру Петра Болбочана. Це енциклопедичне джерело забезпечує стислими, але важливими відомостями про одного з ключових діячів української революції 1917-1921 років.

У своїй праці авторка розглядає його біографію, внесок у військову справу, оцінку його ролі в історії України, зокрема у контексті боротьби за незалежність. Осташко надає короткий, але змістовний аналіз військових досягнень Болбочана, його рішень під час керування військовими операціями.

Стаття розглядає політичні обставини, в яких діяв Болбочан, включаючи внутрішньополітичну ситуацію в Україні, взаємодію з Центральною Радою, з Директорією УНР, та вплив зовнішніх факторів, таких як більшовицька агресія.

Оскільки це енциклопедична стаття, Осташко використовує узагальнені дані з різних джерел, але надійні відомості про Болбочана. Стаття включає перевірені історичні факти, забезпечуючи базову, але достовірну інформацію.

Енциклопедична стаття, як правило, надає стислий огляд без глибокого аналізу. Тому важливо використовувати її разом з іншими, більш детальними дослідженнями та монографіями для отримання повнішої картини про життя та діяльність Болбочана.

Тим не менш стаття пані Осташко є цінним джерелом для базового ознайомлення з життям та діяльністю Петра Болбочана. Вона надає ключові факти та контекст у дослідження теми кваліфікаційної роботи.

Окремо слід відзначити дослідження, присвячені аналізу конкретних військових операцій того часу. Наприклад, праці Сергія Коваленка "Чорні

Запорожці", де детально описуються бойові дії під час походу «Запорожців на Крим».⁷

В останні роки в історичній науці спостерігається поживлення інтересу до періоду Української революції та ролі окремих постатей у цьому процесі. Сучасні дослідження намагаються об'єктивно оцінити внесок Петра Болбочана, відокремлюючи його реальні заслуги від міфів та легенд. Важливою є дискусія про його роль у контексті національно-визвольних змагань, яку розгортають такі дослідники, як Петро Брицький та Євгенія Юрійчук.

Дослідники також звертають увагу на порівняння Болбочана з іншими військовими лідерами того часу, аналізуючи їхні методи керівництва та стратегії. Це дозволяє глибше зрозуміти його внесок у формування української армії та вплив на подальші події.

Для глибшого розуміння ролі Петра Болбочана важливо звернутися до міждисциплінарних досліджень, які враховують не лише військовий, але й політичний, соціальний та культурний контексти. Важливі дослідження в цій сфері були проведені такими істориками, як Володимир Сідак та Тамара Вронська. Вони аналізували не тільки військові операції, але й політичну ситуацію, що склалася навколо національно-визвольних змагань, і намагалися зрозуміти мотиви та дії ключових персоналій, включаючи Болбочана.⁸

Праця пані Вронської та пана Сідака є науковим виданням, яке детально досліджує життя та діяльність Петра Болбочана. Автори аналізують його внесок у формування української армії, політичну та військову діяльність під час революції 1917-1921 років, а також обставини його трагічної загибелі.

⁷ Коваленко, Сергій. Болбочан Петро Федорович // Чорні запорожці: історія полку. 2-ге видання. — Київ: Видавництво «Стікс», 2015. — 368 с.

⁸ Сідак, В., Осташко, Т., Вронська, Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. — Київ: Темпора, 2004. — 416 с.

Автори проводять загальний огляд історичного контексту та важливості постаті Петра Болбочана в українській історії, аналізують ранні роки та початок військової кар'єри, стисло розповідають біографічні дані: народження, освіту та перші кроки на військовій службі, участь у Першій світовій війні: вплив на формування військового досвіду Болбочана, революційні події та Українську Центральну Раду, перехід до українського національного руху після Лютневої революції 1917 року, взаємодію з Українською Центральною Радою та участь у формуванні українських збройних сил, військові операції та командування, проводять детальний аналіз військових операцій під командуванням Болбочана, включаючи Кримську операцію 1918 року, дають оцінку його військових, вплив на хід бойових дій. У праці показуються внутрішні конфлікти в українському військовому та політичному керівництві, такі, як арешт Болбочана, судовий процес та його наслідки, обставини арешту та розстрілу Болбочана. Також автори проводять аналіз його спадщини та значення для української історії, використовуючи додатки та архівні матеріали, документи, листи, спогади сучасників, які доповнюють та ілюструють викладені факти.

Наукова робота пропонує глибокий військовий аналіз діяльності Петра Болбочана. Автори детально розглядають його командирські здібності, підходи до ведення бойових дій та роль у ключових військових операціях, особливо акцентуючись на Кримській операції. У свою чергу вони аналізують рішення, які Болбочан приймав у складних військових умовах.

Авторами детально розглянуто політичний контекст, в якому діяв Болбочан. Особлива увага приділяється його взаємодії з політичним керівництвом Української Народної Республіки, конфліктам з іншими військовими та політичними лідерами, а також впливу зовнішніх сил на його діяльність. Внутрішні інтриги та суперечності всередині українського політичного середовища також є важливою темою дослідження.

Книга "Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника" базується на широкому спектрі джерел, включаючи архівні матеріали,

офіційні документи, спогади сучасників та попередні дослідження. Автори критично оцінюють існуючі історіографічні підходи до вивчення постаті Болбочана та пропонують власні інтерпретації.

Це наукове видання є одним з найповніших досліджень про Петра Болбочана та його ролі в українській історії. Робота надає всебічний аналіз його діяльності, що є важливим для розуміння складних процесів, які відбувалися під час революції 1917-1921 років. Вона також допомагає зрозуміти внутрішні конфлікти та суперечності, які вплинули на долю Болбочана та українського державотворення загалом.

Як і будь-яке історичне дослідження, книга потребує критичного підходу. Важливо враховувати можливу суб'єктивність авторів та їхні інтерпретації подій.

Поряд з науковими дослідженнями існує велика кількість публіцистичних та популярних праць, які висвітлюють постать Петра Болбочана. Наприклад, книга Йосипа Струцюка "Отаман Болбочан та інші: роман, майже документальний" популяризує знання про військових лідерів часів Української революції, включаючи Болбочана. Такі праці зазвичай мають на меті привернути увагу широкого загалу до важливих історичних персоналій та подій.

Книга Йосипа Георгійовича Струцюка "Отаман Болбочан та інші: роман, майже документальний" є унікальним твором, що поєднує елементи художнього роману та документального дослідження. Автор намагається відтворити історичний контекст, в якому діяв Петро Болбочан, використовуючи як архівні матеріали, так і художні прийоми, щоб зробити розповідь живою та емоційно насиченою.⁹

Струцюк пояснює свій підхід до написання книги та важливість постаті Петра Болбочана. Книга складається з кількох розділів, кожен з яких присвячений певному етапу життя та діяльності Болбочана. Автор розповідає

⁹ Струцюк, Йосип Георгійович. Отаман Болбочан та інші: роман, майже документальний. — Київ: видавництво «Український пріоритет», 2017. — 192 с.

про ранні роки та початок кар'єри, проводить опис дитинства, юності та перших кроків у військовій службі, про Першу світову війну: участь Болбочана у бойових діях та вплив цих подій на його подальшу діяльність. Також описується революційний період, перехід до національного руху, діяльність в Українській Центральній Раді та формування українських збройних сил. Аналізується Кримська операція, проводиться детальний опис військової операції під командуванням Болбочана а також опис конфліктів з іншими військовими та політичними лідерами, арешт та судовий процес. Пан Йосип розповідає обставини розстрілу.

Робота включає у себе архівні документи, листи, спогади сучасників, які допомагають відтворити реальні події та підкріплюють художню частину книги. Струцюк використовує різноманітні художні прийоми, щоб зробити книгу більш захоплюючою для читача, такі, як діалоги, опис битв, психологічні портрети учасників.

Праця містить значну кількість документальних матеріалів, які підкріплюють викладені факти, такі, як архівні документи, спогади сучасників, фотографії та ілюстрації.

Автор надає глибокий огляд історичного контексту, в якому діяв Болбочан. Аналізує внутрішню політичну ситуацію, боротьбу за владу, взаємодію з іншими державами, проводить докладний опис військових кампаній, в яких брав участь Болбочан, особлива увага привертається до Кримської операції, доносить вплив революційних подій на формування української армії та ролі Болбочана в цьому процесі.

Книга Йосипа Струцюка є джерелом для розуміння постаті Петра Болбочана та його ролі в історії України. Поєднання художнього викладу з документальними матеріалами дозволяє створити повну та багатогранну картину життя та діяльності військового діяча.

Важливою деталлю є вивчення ролі Петра Болбочана у культурній пам'яті та його місце в національному наративі. Історики, такі як Володимир В'ятрович, аналізують те, як образ Болбочана формується у свідомості

сучасних українців через літературу, кіно, меморіальні заходи та освітні програми. Це дозволяє зрозуміти, як історична постать інтегрується в національну ідентичність.

Історіографія Петра Болбочана також включає критичні оцінки його діяльності. Наприклад, деякі історики, такі як Жанна Василівна Мина у своїй роботі «Постать полковника Петра Болбочана на тлі подій національної революції 1917—1921 років» піддають сумніву деякі сторони його військових операцій та політичної лояльності, ставлячи питання про його роль у внутрішніх конфліктах серед українських лідерів. Ці критичні дослідження сприяють більш повному та збалансованому розумінню історичної постаті.¹⁰

У статті пані Мина детально аналізується роль полковника Петра Болбочана в подіях національної революції 1917-1921 років. Авторка розглядає його військові досягнення, політичні погляди та особисті якості, які вплинули на хід подій в цей період.

Критичність діяльності Петра Болбочана авторка поділяє на позитивні та негативні. Пані Мина підкреслює видатні військові здібності Болбочана, його вміння швидко реагувати на змінні обставини на полі бою та ефективно використовувати наявні ресурси. Важливу роль Болбочан відіграв у Кримській операції 1918 року, яка вважається одним з його найбільших досягнень. З іншої сторони зазначаються прорахунки Болбочана в стратегічному плануванні, що іноді призводили до втрат та поразок. Мина звертає увагу на його схильність до ризикованих дій, які не завжди виправдовували себе.

На рахунок політичної діяльності авторка описує Болбочана як активного учасника політичних процесів, що підтримував ідею незалежної України. Його внесок у створення українських збройних сил та підтримку націоналістичних поглядів, що сприяло зміцненню української державності.

¹⁰ Мина, Ж. В. Постать полковника Петра Болбочана на тлі подій національної революції 1917—1921 років // Військово-науковий вісник Академії сухопутних військ ім. Гетьмана Сагайдачного. — Вип.16. — Львів: АСВ, 2011. — С. 156-168.

З іншого боку Мина зазначає, що Болбочан через політичні погляди часто вступав у конфлікт з іншими лідерами українського руху, що призводило до внутрішніх конфліктів у командуванні. Ці суперечки ослаблювали український рух і ускладнювали боротьбу за незалежність.

Авторка визнає, що Болбочан був харизматичним лідером, який користувався повагою серед підлеглих. Його рішучість та сміливість часто надихали інших на боротьбу. Однак, Мина також акцентує увагу на авторитарному стилі керівництва Болбочана, що іноді викликало незадоволення серед його оточення. Його прямолінійність та жорсткість могли призводити до конфліктів з підлеглими та колегами.

Пані Жанна детально розглядає обставини арешту та розстрілу Болбочана. Авторка критикує рішення українського керівництва щодо арешту Болбочана, вважаючи, що це було політично мотивоване рішення, яке послабило українську армію та національний рух загалом.

Жанна Василівна Мина робить висновок, що постать Петра Болбочана є надзвичайно важливою для розуміння історії української революції 1917-1921 років. Його діяльність мала як позитивні, так і негативні аспекти, що відображає складність і суперечливість тогочасних подій. Мина підкреслює, що, незважаючи на певні помилки та прорахунки, Болбочан зробив значний внесок у боротьбу за незалежність України і його роль повинна бути оцінена об'єктивно.

Аналіз історіографії ролі Петра Болбочана у формуванні української армії показує, що його постать є важливою для розуміння національно-визвольних змагань українського народу. Внесок Болбочана у військову справу та його лідерські якості залишаються предметом активних досліджень і дискусій серед істориків.

Важливою деталлю популяризації знань про Петра Болбочана є документальні фільми та медіапроекти. Документальні фільми, такі як "Петро Болбочан – визволитель Криму", надають глядачам можливість ознайомитися з його життям та військовою діяльністю за допомогою

архівних матеріалів, інтерв'ю з істориками та реконструкцією історичних подій. Такі медіапроекти допомагають формувати суспільну пам'ять та інтерес до історичних постатей.¹¹

Важливо також розглянути роль Петра Болбочана у контексті міжнародних відносин того часу. Дослідження, які аналізують взаємодію Української Народної Республіки з іншими державами, такими як Німеччина, Польща та РСФСР, допомагають краще зрозуміти дипломатичні зусилля та військові стратегії Болбочана. Наприклад, дослідження Миколи Варварцева "Україна у міжнародних відносинах" детально розглядає, як взаємодія з іншими державами впливала на формування української армії та політичну ситуацію.

Дослідження особистих якостей Петра Болбочана та його лідерських навичок є ще одним важливою деталлю історіографії. Важливо зрозуміти, які саме риси дозволили йому ефективно керувати військовими підрозділами та організовувати успішні військові операції. Зокрема, у праці "Петро Болбочан - той, хто не схилив знамен" Георгія Лук'янчука аналізуються особисті якості Болбочана та їх вплив на його військові досягнення.

Аналіз його військового хисту може дати корисні уроки для сучасних військових теоретиків. Наприклад, праця "Полковник Петро Болбочан на тлі своєї доби. Воєнна історія." Сідака Володимира Степановича розглядає теоретичні аспекти військової діяльності Болбочана та інших українських військових лідерів.¹²

Праця Володимира Сідака "Полковник Петро Болбочан на тлі своєї доби" була опублікована у 2006 році в журналі "Воєнна історія". Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності Петра Болбочана.

Пан Сідак аналізує діяльність Болбочана у контексті складних політичних та військових обставин того часу. Автор відзначає, що попри трагічний кінець, Болбочан залишив вагомий слід в історії українських

¹¹ Петр Болбочан - освободитель Крыма // 10 вопросов историку. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_a4Jrtpgzlw. 2020. (дата звернення: 23.05. 2024)

¹² 31. Сідак В. Полковник Петро Болбочан на тлі своєї доби. Воєнна історія. 2006. № 4/6 (28/30). С. 36–45.

визвольних змагань. Стаття підкреслює його внесок у формування українських збройних сил та боротьбу за незалежність України а також важливість його ролі як військового лідера та трагічну долю в умовах внутрішніх конфліктів молодого українського держави.

Розгляд діяльності Петра Болбочана у контексті регіональної політики та військової справи є важливою деталлю історіографії. Важливими є праці, що досліджують військові операції в цих регіонах, наприклад, робота Крип'якевича Івана "Історія українського війська".¹³

Фундаментальна праця Івана Крип'якевича, одного з найвидатніших українських істориків ХХ століття. Опублікована в 1936 році, ця книга є детальним дослідженням військової історії українського народу від найдавніших часів до початку ХХ століття.

Праця охоплює період від давньоруських часів, Київської Русі, через середньовіччя і добу козацтва, до перших спроб створення національної армії у ХХ столітті. Вона детально аналізує організацію війська, військові традиції, зброю і стратегію ведення бойових дій.

Автор у своїй праці "Історія українського війська" приділяє значну увагу періоду новітньої історії, зокрема періоду Української революції 1917-1921 років. Він детально розглядає процес створення і діяльності українських збройних сил, акцентуючи увагу на ключових подіях, організаційних питаннях та видатних особистостях.

Крип'якевич описує створення Легіону Українських січових стрільців у складі австро-угорської армії під час Першої світової війни. УСС були першим організованим українським військовим формуванням у ХХ столітті. Висвітлюються їхні бойові дії на східному фронті, включаючи участь у битвах на території Галичини, де вони здобули репутацію сміливих і дисциплінованих воїнів. Крип'якевич детально розповідає про зусилля Центральної Ради зі створення національної армії після Лютневої революції в Росії. Розглядаються складнощі, з якими зіткнулася Центральна Рада,

¹³ Крип'якевич Іван Історія українського війська. — Львів, 1936. — 418с.

зокрема проблеми мобілізації, озброєння та навчання військ, а також політичні суперечності, що ускладнювали процес створення боєздатної армії. Автором аналізується період правління гетьмана Скоропадського, коли було зроблено спробу реформувати армію за зразком старої російської імперської армії, описуються заходи Директорії з реорганізації збройних сил після повалення Скоропадського, зокрема створення нових військових частин та боротьба з більшовиками. Крип'якевич детально розглядає ключові військові операції та кампанії Української народної республіки і Західноукраїнської народної республіки проти більшовиків, білих, поляків та інших ворогів. Окремо висвітлюється битва під Крутами як символ героїзму української молоді та трагедія, що стала однією з визначальних подій у боротьбі за незалежність.

Крип'якевич приділяє увагу біографіям і діяльності ключових військових лідерів тієї епохи, таких як Симон Петлюра, Нестор Махно, Петро Болбочан та інших. Автор аналізує внесок цих лідерів у розвиток української військової справи та їхній вплив на перебіг бойових дій.

Праця була видана в міжвоєнний період, коли питання української державності було актуальним, і мала на меті підкреслити історичні корені та традиції українського війська. Вона сприяла формуванню національної ідентичності та патріотичного духу серед українців. Іван Крип'якевич висвітлює період новітньої історії українського війська як час великих зрушень та випробувань. Він підкреслює, що попри численні труднощі, українці змогли створити боєздатні збройні формування, які мужньо боролися за незалежність своєї держави.

Праця Крип'якевича базується на широкому колі джерел і досліджень, включаючи літописи, архівні документи, старовинні карти та матеріали з військової історії інших народів.

Детальні аналітичні статті та монографії, що розглядають військові операції, в яких брав участь Болбочан, є важливими для розуміння його внеску у військову справу. Наприклад, стаття Олександра Ткачука "Петро

Болбочан - захисник української державності та жертва її дрібних авантюристів та інтриганів при владі".¹⁴

Стаття опублікована в газеті "Українське слово" у червні-липні 2019 року, розглядає життя та діяльність полковника Петра Болбочана, зокрема його роль у боротьбі за українську державність і трагічну долю через інтриги в українському уряді.

Ткачук детально розглядає конфлікти між Болбочаном та керівництвом Директорії УНР, особливо з Симоном Петлюрою. Зазначається, що Болбочан мав власні погляди на стратегію ведення війни, що призвело до напружених відносин з політичним керівництвом. Автор підкреслює, що Болбочан був об'єктом інтриг і змов, які зрештою привели до його арешту і страти. Ткачук наводить деталі судового процесу, підкреслюючи його несправедливість і політичну мотивованість. Автор акцентує увагу на тому, що Болбочан був талановитим і відданим військовим, який прагнув незалежності України і став жертвою політичних інтриг та дрібних амбіцій деяких представників керівництва УНР, які бачили у ньому загрозу своїм позиціям.

Стаття Олександра Ткачука є спробою реабілітувати ім'я Петра Болбочана і підкреслити його важливу роль у боротьбі за українську державність. Ткачук детально аналізує причини конфліктів Болбочана з керівництвом Директорії, акцентуючи увагу на політичних інтригах і змовах, що призвели до його трагічної смерті. Автор прагне показати, що Болбочан був справжнім патріотом, який став жертвою політичної боротьби всередині українського уряду.

Дослідження впливу Петра Болбочана на сучасні військові доктрини України є важливим напрямком історіографії. Наприклад, у статті "15 людей, які змінили армію України у різні історичні періоди її існування" аналізується, як спадщина Болбочана впливає на сучасну військову стратегію та підготовку українських солдатів.

¹⁴ Ткачук О. Петро Болбочан - захисник української державності та жертва її дрібних авантюристів та інтриганів при владі. Українське слово. 2019. 21 черв. – 10 лип. С. 13–14.

Дослідження історико-культурних деталей діяльності Петра Болбочана також є важливими для розуміння його ролі в українській історії. Наприклад, Олександр Реєнт у праці "Українська революція і робітництво" розглядає, як культурні та історичні традиції впливали на формування української армії, зокрема під керівництвом Болбочана.¹⁵

Роль Петра Болбочана у політичному житті України того часу є важливою складовою його діяльності. Дослідження, що аналізують його політичну позицію та взаємини з іншими політичними діячами, є важливими для розуміння його ролі у формуванні української державності. Наприклад, робота Бориса Сивенко "Українська революція 1917 р. і Симон Петлюра" аналізує політичні аспекти діяльності Болбочана та його взаємини з керівництвом УНР.¹⁶

Статті у спеціалізованій періодиці, такі як "Пам'ять століть" та "Український історик", містять матеріали, присвячені ролі Петра Болбочана. Вони часто включають як архівні матеріали, так і аналітичні дослідження, що допомагає створити більш повну картину його діяльності.

Порівняльний аналіз діяльності Петра Болбочана з іншими військовими лідерами того часу, такими як Нестор Махно, Симон Петлюра та інші, допомагає зрозуміти його унікальний внесок у військову справу. Наприклад, робота Валерія Федоровича Солдатенко "Українська революція: Концепція та історіографія" надає можливість порівняти цих особистостей.¹⁷

Біографічні дослідження, присвячені Петру Болбочану, є важливими для розуміння його особистості, життєвого шляху та впливу на військову справу. Наприклад, праця Ярослава Штендера "Засуджений до розстрілу" надає детальний опис його трагічної смерті. Ці дослідження допомагають зрозуміти особисті мотиви та цінності Болбочана, що вплинули на його військову кар'єру. Наукова праця, видана у Львові в 1995 році, яка

¹⁵ Реєнт О. П. Українська революція і робітництво : Соц.-політ. та екон. зміни 1917-1920 рр. Київ, 1996. 265 с.

¹⁶ Сивенко Б. Українська революція 1917 р. і Симон Петлюра. Нові дні. 1963. Р. 14, ч. 160, трав. С. 11–12.

¹⁷ Солдатенко В. Ф. Українська революція : Концепція та історіографія. Київ : Кн. Пам'яті України, Просвіта, 1997. 416 с.

присвячена життю та діяльності полковника Петра Болбочана. Робота містить детальний аналіз його ролі в українському визвольному русі, обставин його арешту, суду та страти.¹⁸

Дослідження соціально-політичного контексту періоду революції 1917-1921 років є важливими для розуміння діяльності Петра Болбочана. Зокрема, праця Василя Шейка "Учительство й українська революція" аналізує соціально-політичні умови, в яких діяли українські військові та політичні лідери. Розуміння цього контексту допомагає краще оцінити виклики, з якими стикався Болбочан, та його внесок у національно-визвольну боротьбу.¹⁹

Стаття Володимира Миколайовича Шейка у 2017 році у "Віснику Харківської державної академії культури". Вона досліджує роль вчительства в Українській революції 1917-1921 років, зосереджуючись на їхньому впливі на суспільні процеси та національну свідомість.

Шейко аналізує передреволюційний період, звертаючи увагу на становище українського вчительства в Російській імперії описує соціальні та політичні умови, які впливали на українських вчителів до революції. Автором розглядаються події Лютневої революції 1917 року, яка дала поштовх до активної політичної діяльності вчителів. Вчителі відігравали важливу роль у поширенні революційних ідей і формуванні національної свідомості серед населення. Шейко висвітлює співпрацю вчителів з Центральною Радою, зокрема їхню участь у формуванні освітньої політики. Описуються зусилля з українізації шкільної освіти, створення українських підручників і навчальних програм.

Вчителі брали активну участь у розробці законодавчих актів, спрямованих на реформування освіти. Вони виступали за створення національної школи, яка б виховувала свідомих громадян України. Автор аналізує діяльність вчителів у період правління гетьмана Павла

¹⁸ Штендер Я. Засуджений до розстрілу. — Львів, 1995. — с. 56-57

¹⁹ Шейко В. М. Учительство й українська революція (1917-1921 рр.). Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. 2017. Вип. 51. С. 8–42.

Скоропадського і Директорії УНР. Вчителі продовжували підтримувати національні ідеї і брали участь у боротьбі проти більшовиків. Шейко описує труднощі, з якими зіткнулося вчительство під час революції, зокрема нестачу фінансування, кадрові проблеми і політичні репресії. Висвітлюються випадки переслідування вчителів з боку радянської влади. Автор підкреслює важливу роль вчителів у формуванні національної свідомості та підтримці ідей незалежності серед населення. Вчителі були одними з провідних діячів, які сприяли розбудові української держави.

Володимир Шейко наголошує на ключовій ролі вчителів у революційних подіях, їхньому внеску в національне відродження та освітню реформу. Вчителі не лише навчали, але й активно впливали на суспільні процеси, брали участь у політичних і культурних рухах, підтримували ідеї незалежності. Попри численні труднощі, діяльність вчителів залишила значний слід в історії України, сприяючи формуванню нових поколінь з національною свідомістю.

Дослідження впливу Петра Болбочана на формування національної ідентичності є важливими для розуміння його ролі в історії України. Наприклад, стаття Василя Куйбіди "Українська Революція: сто років протистояння московській деспотії" розглядає, як діяльність видатних діячів в УНР сприяли формуванню української національної ідентичності та історичної пам'яті.²⁰

Сама стаття Василя Куйбіди, опублікована в газеті "Літературна Україна" 13 квітня 2017 року, є аналітичним оглядом подій Української революції 1917-1921 років, підкреслюючи боротьбу українського народу проти російської агресії та імперської деспотії.

Куйбіда починає з огляду історичних передумов, що призвели до Української революції. Висвітлює період Російської імперії, коли українці зазнавали культурного і політичного гноблення. Автор аналізує події

²⁰ Куйбіда В. Українська Революція: сто років протистояння московській деспотії. Літературна Україна. 2017. 13 квіт. С. 8–9.

Лютневої революції 1917 року в Росії, яка дала поштовх національно-визвольному руху в Україні. У праці описується створення Центральної Ради та її діяльність, підкреслюється роль Михайла Грушевського та інших провідних діячів, розглядаються основні законодавчі акти, ухвалені Центральною Радою, зокрема IV Універсал, що проголосив незалежність Української Народної Республіки (УНР). Стаття детально описує військові дії, які вели українські війська проти більшовицьких, білих та інших армій. Куйбіда підкреслює складність ситуації, в якій опинилася Україна через внутрішні політичні розбіжності та зовнішній тиск. Особлива увага приділяється конфліктам між українськими політичними лідерами, що ускладнювали зусилля зі створення стабільної держави, аналізується роль Німеччини та Австро-Угорщини, які спочатку підтримували Україну, але згодом підписали сепаратний мир із Росією, описується вплив Антанти та їхні спроби втручання у внутрішні справи України, описується правління гетьмана Павла Скоропадського, його спроби реформ і створення Української Держави. Куйбіда розглядає падіння Гетьманату і прихід до влади Директорії, яка знову проголосила УНР. Автор детально висвітлює події, що призвели до поразки Української революції і встановлення радянської влади. Підкреслюються репресії та терор, що супроводжували окупацію України більшовиками.

Василь Куйбіда наголошує на важливості подій Української революції як ключового етапу в боротьбі за національну незалежність. Стаття підкреслює, що революція була частиною тривалого протистояння українського народу російській імперській політиці, яке триває і до сьогодні. Куйбіда зазначає, що уроки Української революції мають бути враховані в сучасній боротьбі України за свою незалежність.

Постать Петра Болбочана залишається однією з ключових у вивченні національно-визвольних змагань українського народу в період Української революції. Його внесок у формування української армії є багатограним і включає військові, політичні та організаторські сторони. Сучасні

дослідження продовжують розкривати нові сторони його діяльності, використовуючи широкий спектр джерел та методів.

Перспективи подальших досліджень включають більш детальний аналіз архівних матеріалів, використання новітніх методів історичного дослідження, а також міждисциплінарний підхід, який враховує різні аспекти історичного контексту. Важливою є також популяризація результатів наукових досліджень серед широкого загалу для підвищення обізнаності про роль Петра Болбочана у формуванні української державності та військової традиції.

1.2. Методологія та методи дослідження

Важливою деталлю є розгляд методологічних підходів до вивчення діяльності Петра Болбочана. Використання різних методологій, таких як біографічний метод, історико-соціологічний аналіз, порівняльний підхід та інші, дозволяє створити більш комплексну та об'єктивну картину його діяльності.

Історичний метод передбачає вивчення хронології подій, пов'язаних з діяльністю Петра Болбочана. Важливо зосередитись на ключових етапах його військової кар'єри, таких як участь у боях, командування військовими підрозділами та прийняття важливих рішень. Історичний метод допомагає відтворити послідовність подій та виявити причинно-наслідкові зв'язки між діями Болбочана та розвитком української армії.

Біографічний метод включає детальне вивчення життєвого шляху Петра Болбочана, його особистих якостей, впливу родини, освіти та ранніх етапів кар'єри на його подальшу діяльність. Аналіз біографічних даних дозволяє краще зрозуміти мотивацію та прийняття рішень Болбочаном у критичні моменти.

Порівняльний аналіз діяльності Болбочана з іншими військовими лідерами того часу дозволяє визначити його унікальний внесок у формування

української армії. Цей метод включає аналіз військових стратегій, тактичних прийомів та лідерських якостей Болбочана у порівнянні з його колегами.

Соціальний аналіз фокусується на вивченні соціально-політичного контексту, в якому діяв Болбочан. Важливо зрозуміти, як його діяльність впливала на різні соціальні групи, яке було ставлення суспільства до нього та його рішень, а також як зовнішні та внутрішні політичні фактори впливали на його діяльність.

Контент-аналіз передбачає детальний аналіз текстів, зокрема архівних документів, мемуарів, листування та інших джерел. Основна мета — виявити ключові теми, мотиви, часто вживані терміни та концепції, які характеризують діяльність Болбочана. Цей метод дозволяє зрозуміти, які питання були найбільш важливими для Болбочана, як він сприймав свою роль та які цілі ставив перед собою.

Кількісний аналіз використовується для оцінки масштабів впливу Болбочана на українську армію. Це може включати аналіз статистичних даних, таких як кількість підрозділів, якими він командував, кількість успішних військових операцій, чисельність армії під його командуванням та інші кількісні показники. Такий аналіз допомагає об'єктивно оцінити результати його діяльності.

Критичний аналіз джерел полягає в оцінці достовірності та надійності інформації, отриманої з різних джерел. Важливо враховувати можливі упередження авторів документів, контекст створення джерел, а також перевіряти інформацію з кількох незалежних джерел. Це допоможе уникнути помилок у дослідженні.

Робота Сергія Петровича Стельмаха "Методологія історії, методологія історичної науки" пропонує різні підходи до аналізу історичних персоналій та подій, що можуть бути застосовані до вивчення постаті Петра Болбочана.

²¹ С. П. Стельмах. Методологія історії, методологія історичної науки // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України – 132с.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Розділ дослідження присвячено ґрунтовному аналізу історіографічної бази, характеристиці джерел та методології, яка використовується у вивченні постаті Петра Болбочана. Це заклало міцний науковий фундамент для подальшого розгляду його життєвого шляху, військової діяльності та оцінки його внеску в історію українського війська.

Передусім, було виявлено, що історіографія теми є багаторівневою та динамічною. Умовно її можна поділити на праці сучасників Болбочана (1910–1930-ті роки), що мають значну мемуарну цінність, дослідження української еміграції (1950–1980-ті роки), які намагалися реабілітувати замовчувані імена, сучасні академічні й публіцистичні публікації (від початку 2000-х і до сьогодні), що демонструють міждисциплінарний підхід, оперують архівами та критично переосмислюють події Української революції.

Аналіз літератури показав, що ключовими авторами, чиї роботи значно вплинули на розуміння військової кар'єри Болбочана, є Сергій Громенко, Роман Коваль, Віталій Абліцов, Тетяна Осташко, Володимир Сідак. Їхні публікації надають не лише фактологічну базу, але й пропонують аналітичний погляд на політичні й воєнні контексти діяльності полковника. Наприклад, Сергій Громенко в праці «Забута перемога» досліджує Кримську операцію, наголошуючи на ролі Болбочана як стратегічного лідера, а Роман Коваль у «Недовгому щасті полковника Болбочана» розширює фокус, включаючи особистісний і моральний аспект.

Особливо цінною є увага до джерел, які тривалий час залишались недоступними або маловідомими. Йдеться про документи Українського генерального штабу, матеріали Центрального державного історичного архіву, а також листування, накази та свідчення очевидців, що проливають світло на

конкретні епізоди з життя Болбочана. Ці джерела дозволяють об'єктивніше оцінити причини конфліктів між ним і вищим керівництвом УНР, зокрема з Симоном Петлюрою, а також зрозуміти мотиви, які керували полковником у прийнятті ключових рішень.

Разом з тим, історіографія постаті Болбочана не позбавлена суперечностей. Одні автори вважають його героєм і жертвою політичних інтриг, інші — звинувачують у надмірних амбіціях та схильності до авторитарного стилю управління. Такий плюралізм оцінок свідчить про складність і багатогранність особистості досліджуваного діяча. Важливо, що автор кваліфікаційної роботи не уникає цих суперечностей, а намагається критично осмислити різні точки зору, спираючись на перевірені джерела.

Методологічна база дослідження є достатньо розгалуженою. У роботі поєднано історико-порівняльний, історико-генетичний, біографічний, критичний, кількісний та соціальний методи. Такий арсенал дозволив не лише відтворити події, а й з'ясувати їхні причини, наслідки, соціальний та політичний контекст. Історичний метод забезпечив хронологічну послідовність викладу, біографічний — акцент на особистих якостях Болбочана, критичний — перевірку достовірності джерел, а порівняльний — співвіднесення його діяльності з іншими лідерами революції (С. Петлюрою, М. Омеляновичем-Павленком, Н. Махном).

Автор також звертає увагу на важливість міждисциплінарного підходу — залучення знань з політичної науки, воєнної історії, соціології, культурології. Це дає змогу розглядати Болбочана не лише як полководця, а як символічну постать, чия діяльність вплинула на формування української національної пам'яті.

Важливим є і те, що в огляді враховано не лише академічну, а й публіцистичну, меморіальну, медійну продукцію, яка відіграє важливу роль у популяризації постаті Петра Болбочана. Висвітлення образу Болбочана у

сучасній культурі — фільмах, телевізійних програмах, художній літературі — свідчить про актуальність його спадщини в національному наративі.

Таким чином, перший розділ не лише систематизує джерельну базу та наукові погляди, а й підкреслює глибоку наукову цінність дослідження. Він дає змогу перейти до аналітичного викладу подій революційного періоду та діяльності Петра Болбочана з чітким розумінням джерельного фундаменту та дослідницьких підходів. Саме завдяки обґрунтованій методології та різноплановій джерельній базі наступні розділи роботи набувають глибини, достовірності й актуальності.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 р.р.

2.1. Політична Ситуація в Україні в період революції

В українській історіографії події в Україні в період, що описується, прийнято іменувати «Українська революція» та її висвітлення має низку особливостей. Теорія про відокремлену «українську революцію» з'явилася серед українських політичних емігрантів ще в 20-ті роки ХХ століття. Відповідно до цієї теорії українська революція розвивалася паралельно російській і, на відміну від неї, мала особливий характер — вона й висувала на перший план не соціальний, але національно-визвольний компонент і основним своїм завданням мала відродження незалежної української державності, зруйнованої свого часу Московським царством. Після здобуття Україною незалежності внаслідок розпаду СРСР 1991 року ця думка стала основною серед українських істориків.

У радянській та російській історіографії події революції в Україні прийнято розглядати як складову частину загальноросійського революційного процесу. Цю ж думку поділяє і низка українських істориків.

У західній історіографії існує точка зору, що збігається з домінуючою точкою зору в українській історіографії є також точка зору, що полягає в тому, що революційні процеси, що відбувалися в Україні, були результатом і частково побічним продуктом німецьких і австрійських планів «революціонування (інсургенізації) Росії», що проводилась під час Першої світової війни.

На думку історика Я.Грицака автономність характеру української революції обґрунтовується таким чином: 1) Революція в Україні не може розглядатися як частина російської революції, оскільки вона зачіпала землі, що не входили до складу Російської Імперії. 2) Українська революція мала іншу політичну програму. 3) Включення Української революції у міжнародний контекст дозволяє розширити тимчасовий діапазон з 1917—

1921, до 1914—1923 — час глобальних змін у Центральній та Східній Європі.²²

Українська революція 1917–1921 років. увійшла до історіографічного дискурсу як самостійне явище одразу після її завершення, була маргіналізована як концепт у радянській історіографії та переживає новий ренесанс у пострадянській українській історичній науці. Міфи і помилки завжди були частиною осмислення історії революції, і звернення до них не суперечить дослідженню наукових парадигм.

Після Лютневої революції у Росії встановилося дві влади: Тимчасовий уряд із представників партій ліберальної буржуазії та Ради робочих і солдатських депутатів із представників трудящого народу, партій революційної демократії. Спочатку Ради підтримували Тимчасовий уряд. Проти Тимчасового уряду виступила лише одна радянська партія. Це була партія більшовиків (комуністів) на чолі із В.І. Леніним.

В Україні після Лютневої революції окрім адміністрації Тимчасового уряду та Рад робітничих та солдатських депутатів з'явилася ще й третя сила.

17 березня 1917 року у Києві зібралися представники різних українських політичних партій, громадських, культурних, професійних організацій та утворили Українську Центральну Раду. Своєю головою Українська Центральна Рада обрала Михайла Грушевського – видатного українського вченого-історика та громадського діяча.²³

Центральна Рада була національною організацією. Вона вимагала демократичної федеративної системи в Росії та української автономії у цій системі. Тимчасовий уряд визнав Центральну Раду парламентом України. Центральна Рада сформувала свій уряд в Україні – Генеральний секретаріат.

²² Грицак, Я. Нарис з історії України: формування модерної української нації XIX — XX ст. 2-е видання. — Київ, 2000. 102с.

²³ Солдатенко В. Ф. Українська революція : Концепція та історіографія. Київ : Кн. Пам"яті України, Просвіта, 1997. 416 с.

Після Лютневої революції почала вільно розвиватися українська культура. З'явилося багато українських газет та журналів. Українська мова стала використовуватись в освіті.

7–8 листопада 1917 року у Петрограді (так під час Першої світової війни стала називатися столиця Росії) відбулася Велика Жовтнева революція. Більшовики ліквідували Тимчасовий уряд. Влада перейшла до Рад, тобто встановилася Радянська влада. До першого радянського уряду увійшли лише більшовики. Воно отримало назву Рада Народних Комісарів. Головою цього уряду став В.І. Ленін.

Центральна Рада не визнала влади більшовиків і взяла у Києві владу у свої руки. 20 листопада 1917 року Центральна Рада проголосила утворення української держави – Української Народної Республіки (УНР).

Відносини УНР та Радянської Росії були ворожими. У грудні 1917 року розпочалася війна Центральної Ради з більшовиками. Більшовики України зібрали у Харкові I Всеукраїнський з'їзд Рад та 25 грудня 1917 року проголосили на ньому Україну Республікою Рад. Було утворено Радянський уряд України – Народний Секретаріат. Таким чином, з кінця грудня 1917 року в Україні існували дві влади: Радянська влада та влада Центральної Ради. Українським більшовикам допомагала Радянська Росія.²⁴

За січень 1918 року радянські війська зайняли всю Лівобережну Україну та підійшли до Києва. У цей час робітники у Києві підняли повстання проти Центральної Ради. Повстання зазнало поразки. Але все одно на початку лютого радянські війська зайняли Київ. До Києва з Харкова переїхав Радянський уряд України. Центральна Рада бігла до Житомира. Радянські війська почали займати Правобережну Україну.

Центральна Рада вирішила звернутися за допомогою до Німеччини та Австро-Угорщини. 9 лютого 1918 року Центральна Рада уклала мирний договір із Німеччиною, Австро-Угорщиною та їх союзниками. А 19 лютого 1918 року німецькі та австрійські війська розпочали окупацію України.

²⁴ М. Бейкер. Українська революція: концепція та історіографія. Київ, 1997. 163с.

Німеччина та Австро-Угорщина обіцяли Центральній Раді звільнити Україну від більшовиків, а Центральна Рада мала забезпечити Німеччину та Австро-Угорщину продуктами сільського господарства. До квітня 1918 року всі українські землі були зайняті німецькими та австрійськими військами, а Центральна Рада повернулася до Києва.

Німці та австрійці забирали в українських селян усі продукти сільського господарства. Почалися часткові повстання проти німців та австрійців. Центральна Рада не могла і не хотіла надавати допомогу Німеччині та Австро-Угорщині у боротьбі проти українського народу. І німці вирішили її замінити.

Німцям потрібна була своя людина на чолі України, яка б забезпечувала постачання німецької армії українськими продуктами і діяла за вказівкою Німеччини у вирішенні всіх політичних питань. І вони знайшли таку людину. Ним став генерал Павло Скоропадський, представник консервативних сил, великий землевласник.

29 квітня 1918 року Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР та обрала Михайла Грушевського першим президентом України. Але того ж дня за допомогою німців Скоропадського проголосили гетьманом України. Він отримав всю вищу владу. Центральна Рада перестала існувати.

УНР почала називатися «Українська Держава». Політична та економічна системи в Українській Державі були схожі на ті політичну та економічну системи, що існували в Російській імперії до революції. За гетьмана німецька армія в Україні посилила свою владу. Німці поводитися в Україні як господарі. Політика гетьмана Скоропадського викликала опір українського народу.²⁵

Внаслідок підписання Брестського миру УНР стала суб'єктом міжнародних відносин. УНР була де-факто визнана всіма державами Четверного союзу, які підписали Брестський мирний договір - Німецькою імперією, Австро-Угорщиною, Османським імперією та Болгарським

²⁵ М. Бейкер. Українська революція: концепція та історіографія. Київ, 1997. 163с.

царством. Де-юре незалежну Україну визнали дві країни — Німецька імперія та Австро-Угорщина. Відкриття посольств та обмін послами відбулося у березні — квітні 1918 года. Після переходу Румунії на бік Центральних держав та укладання Бухарестського мирного договору між новими «союзниками» — Україною та Румунією — також відбувся обмін послами. Однак події розвивалися стрімко і восени 1918 року, передбачаючи військовий крах Центральних держав, Румунія знову перейшла на бік Антанти. Тому український посол у Бухаресті так і не приступив до своїх обов'язків.

У той же період — зима — весна 1918 року — УНР вислала консульські та дипломатичні делегації, для здійснення консульської роботи та для налагодження міждержавних відносин, у низку самопроголошених на руїнах Російської імперії держав і до ряду нейтральних країн — до Грузії, Фінляндії (у 1920 визнала незалежність УНР де-юре, ставши таким чином третьою країною), Вірменію, у Велике Військо Донське, Кубанську Народну Республіку, Румунію і Швейцарію (через Швейцарську місію планувалося налагодити контакти з країнами Антанти та їх союзниками: Італією, Бельгією, Іспанією, Великобританією та Францією), Голландію, Данію, Швецію, Норвегію. Було ухвалено закони про створення консульських служб та про цілі їх роботи — у першій редакції від 4 липня 1918 року та у другій — від 6 листопада 1918 року.²⁶

Завданнями консульської служби проголошувалися: підготовка засад для розширення торговельно-економічних відносин між Україною та іншими країнами, матеріальна та юридична допомога громадянам України, які перебувають за кордоном. За законом від 6 листопада 1918 року планувалося створити консульські відділи у багатьох містах колишньої Російської імперії та багатьох країнах Європи, а також у Туреччині та Персії. Усього планувалося відкрити 54 штатних консульських установ у 24 країнах, а також

²⁶ Грицак, Я. Нарис з історії України: формування модерної української нації XIX — XX ст. 2-е видання. — Київ, 2000. 102с.

низку почесних консульств. У той же час в Україні відкрилися консульства Данії, Іспанії, Норвегії, Персії, Португалії, Швейцарії, Швеції.

У листопаді 1918 року Німеччина, Австро-Угорщина та їхні союзники зазнали поразки у Першій світовій війні. У Німеччині розпочалася революція. Німецькі солдати не хотіли залишатися в Україні.

За цих умов колишні лідери Центральної Ради Володимир Винниченко, Симон Петлюра та інші утворили Директорію для організації повстання проти гетьмана Скоропадського. 16 листопада 1918 повстання почалося. Німці не змогли допомогти гетьманові. Більшість гетьманських військ перейшла на бік Директорії. Гетьман Скоропадський відмовився від влади і поїхав до Німеччини. Влада перейшла до рук Директорії. Німецькі та австрійські війська залишили Україну. У грудні 1918 року Директорія проголосила відновлення УНР. Усі закони УНР знову набули чинності.²⁷

Міжнародне становище Директорії було дуже важким. З усіх боків Директорію оточували вороги. З півночі та сходу на Україну наступала Червона Армія, з північного заходу - Польща (Польща була відновлена як держава після закінчення Першої світової війни), з Дону загрожувала армія царського генерала Денікіна, який хотів знищити Радянську Росію та повернути Україну до складу Російської імперії. Румунія хотіла забрати частину українських земель. Південь України окупували війська держав Антанти.

Більшовики дуже швидко зайняли Лівобережну Україну та у лютому 1919 року увійшли до Києва. Директорія поїхала до Вінниці. Єдиним лідером Директорії став Симон Петлюра.

У березні-квітні 1919 року Червона Армія завдала поразки військам Антанти та зайняла південь України. У травні 1919 року армія УНР вела боротьбу проти Польщі та проти більшовиків.

²⁷ Уряди України у XX ст. — Київ: Наукова думка, 2001. — 608 с.

На початку серпня 1919 року армія УНР розпочала наступ на більшовиків. У цей час наступ проти більшовиків на Лівобережній Україні розпочав генерал Денікін.

31 серпня 1919 року армія УНР зайняла Київ, але цього ж дня віддала його Денікіну. Армія Денікіна на території України повертала землі поміщикам. Вона встановлювала порядок, який існував за царизму. Проти армії Денікіна почалися повстання селян. Тому Петлюра оголосив війну Денікіну. У цій війні армія УНР зазнала поразки. Але Денікін також не залишився в Україні. Йому завдала поразки Червона Армія. Петлюра поїхав до Польщі, а більшовики до кінця 1919 року зайняли більшу частину України.

Петлюра пообіцяв Польщі віддати значну частину українських земель, і Польща у травні 1920 року розпочала війну проти Радянської Росії та Радянської України.²⁸

У березні 1921 року Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка та Українська Соціалістична Радянська Республіка з одного боку, і Польща, з іншого боку, уклали мирний договір. За цим договором Польща визнавала УРСР, а Радянська Росія та Радянська Україна визнавали приєднання до Польщі Західної України.

До кінця Першої світової війни землі Західної України (Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпатська Україна) входили до складу Австро-Угорщини.

3 вересня 1918 року українці почали готуватися взяти владу у Східній Галичині. У ніч проти 1 листопада 1918 року український Військовий Комітет взяв владу у Львові. Після цього українські організації взяли владу й у інших містах Східної Галичини. Німецькі та австро-угорські війська пішли з Галичини. Було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) та сформовано її уряд – Державний секретаріат. До складу ЗУНР

²⁸ Омелянович-Павленко, М. Спогади командарма (1917—1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. — Київ: Темпора, 2007. — 608 с

входили Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпатська Україна. Але незабаром Північну Буковину окупувала Румунія.²⁹

22 січня 1919 року у Києві було оголошено про об'єднання УНР та ЗУНР. А вже у травні 1919 року представники Закарпатської України оголосили про приєднання Закарпатської України до нової держави – Чехословаччини.

Державний секретаріат до середини липня 1919 провадив війну з Польщею. В результаті Польща окупувала Східну Галичину та Західну Волинь.

Таким чином, до початку 20-х років XX століття більшість українських земель було об'єднано у УРСР. Східна Галичина та Західна Волинь увійшли до складу Польщі, Закарпатська Україна – до складу Чехословаччини, Румунія зайняла Північну Буковину та Південну Бессарабію (південно-західні українські землі).³⁰

2.2. Армія Української Народної Республіки в період революції

На відміну від Української Галицької Армії, регулярних збройних сил ЗУНР, Армія УНР ніколи не була регулярно, добре структурованою організацією, а складалася з різних озброєних добровольчих підрозділів. Історію Армії УНР можна поділити на три основні етапи: періоди Центральної Ради, гетьманського уряду та Директорії УНР, хоча формування її підрозділів на всіх етапах було значною мірою стихійним хаотичним.

У період Центральної Ради Армія УНР була сформована трьома шляхами: шляхом стихійного відокремлення українських частин від російської армії, утворивши на західному фронті Гайдамацький кінний полк, у Москві три Шевченківські полки, у Сімферополі та Чернігові — полки Дорошенка, у Києві — полк Полуботка, Хмельницького (Богданівці) та інші менші частини, шляхом українізації підрозділів російської армії (спочатку без, а

²⁹ Куйбіда В. Українська Революція: сто років протистояння московській деспотії. Літературна Україна. 2017. 13 квіт. С. 8–9.

³⁰ Мироненко М. Українська національна революція. Мюнхен ; Лондон ; Торонто : На Варті, 1951. 32 с.

потім зі згоди командування російської армії), шляхом реорганізації колишніх армійських частин (наприклад, рота Січових Стрільців була сформована з австрійських військовополонених у Росії) або створення нових частин з різного особового складу армії (наприклад, Сині мундири були сформовані з українських полонених).

Формування українських частин у російській армії було частиною процесу загального поділу багатонаціональної російської армії за національною ознакою, який розпочався на фронті й у тилу одразу після Лютневої революції 1917 р. Обиралися Ради солдатських депутатів. У частинах зі значною чисельністю українських вояків паралельно із загальними утворювалися окремі українські солдатські ради (в тилу їх називали також солдатськими клубами, зборами, комітетами). Крім стихійного національного пробудження, важливу роль у формуванні українських частин відіграв Український Військовий Клуб (утворений у Києві 22 лютого з ініціативи Миколи Міхновського), який утворив Український Військовий Організаційний Комітет, завданням якого було: організувати українські добровольчі загони. Заклики комітету мали великий успіх і стимулювали перший прояв української військової сили під час Всеукраїнських військових з'їздів у Києві (перший 18–21 травня 1917 р., другий 18–23 червня, третій 2–12 листопад), яка беззастережно підтримала Центральну Раду, виступила за відокремлення українських частин від російської армії та обрала перше військове керівництво — Український генеральний військовий комітет.³¹

Набули масового характеру випадки стихійної українізації на фронті (на північному фронті — 21-й корпус, на румунському фронті — 10-й і 11-й корпуси, на західному фронті — частина 9-го корпусу). У частинах, які були національно мішаними, українські вояки створювали свої підрозділи, в яких і дисципліна, і боєздатність були вищими, а опір більшовицьким закликам до

³¹ 43. Буравченков, А. О. Збройні Сили Української Держави 1918 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — Київ: Наукова думка, 2005. — Т. 3: Е — Й. — С. 311.

демобілізації був сильнішим, ніж в інших підрозділах. Через це та через вимоги представників оргкомітету російський головнокомандувач генерал А. Брусилов погодився на офіційну українізацію деяких частин: дивізійного 34-го російського корпусу під командуванням генерала Павла Скоропадського (перейменовано 1-й Український) і 6-й російський корпус (перейменований на 2-й Січковий Запорозький корпус) під командуванням ген. Мандрики. З 4 мільйонів українців у російській армії в 1917 році лише 1,5 мільйона були українізовані, і більшість із них визнали себе нейтральними, коли йшлося про боротьбу з більшовиками, або демобілізувалися під впливом більшовицької агітації.

Сама Центральна Рада не мала чітких планів військової організації і не визнавала необхідності постійної армії на основі обов'язкової військової служби. Натомість перемогла концепція Вільного козацтва — добровольчої, територіальної, народної міліції, яка була затверджена Радою 13 листопада 1917 р. У результаті напередодні більшовицької навали Центральна Рада оголосила про демобілізацію регулярної армії. армії (16 січня 1918). Замість створення постійної армії уряд розпочав набір до народного ополчення, для якого вже були розроблені уніформа та знаки розрізнення. Українсько-більшовицька війна переконала Центральну Раду в потребі України у регулярній постійній армії. Був розроблений план комплектування армії, яка мала складатися з восьми піхотних корпусів і чотирьох кавалерійських дивізій. Не встигли реалізувати ці плани, Центральна Рада була скинута німцями й замінена гетьманським урядом. До розвалу Центральної Ради Армія УНР складалася з 3 запорозького корпусу (чотири полки піхоти, один полк кінноти та два загони легкої артилерії), полку січових стрільців, синіх, сірих (у процесі формування), плюс невизначена кількість Вільного козацтва, разом приблизно 15 000 солдатів.

Після I Всеукраїнського військового з'їзду керівництво Армією УНР перебрав Український генеральний військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою. Після проголошення УНР 20 листопада 1917 р. було утворено

Генеральний секретаріат військових справ (генеральний писар Петлюра, начальник генерального штабу Олександр Греков). Після проголошення незалежності України 22 січня 1918 р. було утворено Міністерство військових справ УНР (міністрами були Микола Порш, А. Немоловський, полковник Олександр Жуковський), а під його егідою — Військовий Генеральний штаб. створено (кер. ген. Греков, ген. Б. Бобровський, полк. Олександр Сливинський). Спочатку генеральний штаб мав кілька відділів (організаційний, зв'язковий, постачання, навчальний і артилерійський), кількість яких після реорганізації полковником Сливинським скоротилася до двох — організаційного та інтендантського.³²

У період Центральної Ради Армія УНР перебувала в постійному стані організації. Сформовані на фронті частини продовжували служити там аж до перемир'я, залишивши оборону Києва та уряд переважно частинам Київського гарнізону (батальйон «Гайдамаки» Слобідської України під командуванням отамана Симона Петлюри, «Галицький батальйон» Січових Стрільців, 16 малих ватаг Вільного козацтва під проводом Михайла Ковенка та допоміжний Студентський батальйон Січових Стрільців під проводом сотника Аверкія Гончаренка, розбитого в бою під Крутами).

Така слабка сила не могла втримати Київ, і більшовики зайняли місто 8 лютого 1918 р. Лише наприкінці місяця, після Брест-Литовського миру та підписання перемир'я з Центральними державами, українським силами під проводом генерала К.Прісовського та отамана Петлюри та за допомогою австро-угорської та німецької армій змогли звільнити Київ. Окрім боїв за Київ, українські війська (Запорозький корпус генерала Олександра Натієва та загони отамана Петра Болбочана та отамана Володимира Сікевича) зайняли Крим і Донщину. Але німці змусили українську армію залишити Крим, оскільки він не входив до складу УНР, і напередодні встановлення

³² Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ: Наукова думка, 2003. 688 с.

гетьманської влади скоротили Армію УНР до Запорозького корпусу, роззброївши синіх мундирів і січових стрільців.

Хоча уряд і навіть назва країни були змінені (на Українську державу), плани створення регулярної армії продовжували здійснюватися. 24 липня 1918 р. Рада міністрів ухвалила закон про обов'язкову військову повинність і затвердила плани організації армії (раніше пропонувалися Центральній Раді), військових судів, медичного обслуговування та постачання. У мирний час армія мала складатися з 310 тис. військовослужбовців у восьми територіальних корпусах з бюджетом 1,254 млн. карбованців щорічно. Однострою для української армії не встановлювали, але військові звання та відзнаки мали бути за німецьким зразком, а тризуб був затверджений як відзнака на кашкеті (таким він залишився і після падіння гетьмана). 16 жовтня 1918 р. проголошенням гетьмана було відновлено козацьку організаційну систему, яка базувалася на територіальних одиницях (по кілька полків у кожній частині) та отаманських старшинах під керівництвом гетьмана. Козацтвом мала керувати Велика козацька рада (з 32 членів, з яких одні були виборними, а інші призначалися). Хоча отаманські старшини були призначені, козацький устрій не вдалося ввести в дію до листопадового повстання проти гетьмана Павла Скоропадського.

Крім частин, що залишилися з періоду Центральної Ради (Запорозький корпус, перейменований на Запорізьку дивізію; Запорозький і Чорноморський гарнізони), деякі частини були сформовані ще за гетьманського уряду: гвардійська дивізія Сердюка (у липні 1918 р. 5 тис. чол.) (гвардійські дивізії Сердюка), сірих (розпочато в Австрії за Центральної Ради), з'єднання Січових Стрільців (відроджено як окремий загін Січових Стрільців наприкінці серпня 1918 р.). Восени 1918 року були сформовані командні і унтер-офіцерські корпуси і кавалерійські дивізії. У жовтні 1918 р. з російських офіцерів було сформовано Особливий корпус, а в більших містах у складі української армії — російські добровольчі -офіцерські роти. Збройні сили набували російського характеру через «Національну гвардію»

(Державну варту), яка за своїм складом робила її продовженням царської поліції, та окружні спеціальні роти, які використовувалися для каральних експедицій. У листопаді 1918 р. Армія Української Держави налічувала 60 тис. осіб і перебувала при командуванні Військового міністерства. Генерал Олександр Рогоза, росіянин, був призначений гетьманом міністром, Начальником генерального штабу був призначений полковник Какурін, Ген. Дроздовський і Ген. Прохорович були призначені обер-квартирмейстерами.³³

Хоча в період з липня по жовтень 1918 р. в Україні не було війни, гетьманський уряд активно цікавився армією. Однак Армія Української Держави не розвинулася далі організаційної фази, хоч і отримала добру організаційну основу. Його розвитку перешкоджали офіцери, які часто були байдужі або ворожі до українського руху (щоб стати офіцером, потрібно було мати довоєнний досвід дійсної служби, а багато з них були росіянами), а також німецьке верховне командування, яке боялося розвитку українських збройних сил. Ситуація дещо покращилася внаслідок особистого візиту гетьмана до кайзера Вільгельма II у Берлін, але триваючі повстання населення проти гноблення гетьманського уряду та свавілля російських білих, яких толерував гетьман, змусили його призначити головнокомандуючим збройними силами генерала Федора Келлера, який 11 листопада скасував усі статuti української армії та замінив їх російськими. Лише листопадове повстання проти гетьмана, організоване Українським Національним Союзом (який пізніше назвав Директорією УНР), врятувало Армію УНР від русифікації, а Українську державу — від поглинання російським антибільшовицьким рухом.

Хоча в повстанні проти гетьмана Павла Скоропадського брали участь чимало самостійних повстанських загонів (наприклад, Дніпровська дивізія, яка розпалася після окупації Києва, Чорноморська дивізія, розбита більшовиками в боях), основна частина спочатку складалася з частин, які переходили з боку гетьмана до Директорії: Запорозької дивізії і полку

³³ Тинченко, Я. Герої Українського неба: науково-популярне видання. — Київ: Темпора, 2010. — 200 с.

січових стрільців, які розширилися у дивізійний корпус, до якого увійшли гвардійські відділи Сердюка та інші частини. Пізніше за наказом Директорії були сформовані інші частини: Волинська дивізія (у складі гетьманського полку імені Наливайка, Галицького полку, Чесько-Українського полку та ін.) і Подільська дивізія (у складі різних революційних груп, які на Поділлі діяли полки Кармелюків, Залізників, Чорносличників та ін.). У грудні 1918 р. Генеральна рада військового міністерства поділила Армію УНР на чотири групи, відповідно до вимог фронту: Лівобережну (під командуванням отамана Петра Болбочана, керуючого більшовицьким фронтом), Північну Праву. Береговий (під керівництвом отамана Володимира Оскілка, керував більшовицько-польським фронтом), Південний (під керівництвом генерала Олександра Грекова, керував фронтом проти Антанти), Дністровський (на румунському фронті). У лютому 1919 р. Південну та Дністровську групи було розформовано, а їхні частини перекинуто на більшовицький фронт.

Крім регулярних частин існували також партизанські загони, якими керували політично недосвідчені офіцери, позбавлені національної свідомості. Вони охоче повстали проти Павла Скоропадського, але в боях з більшовиками піддалися їхній пропаганді, оголошували нейтралітет і часто в критичні моменти переходили на бік більшовиків (Никифор Григорів, Данило Зелений). Після відступу на Правобережжя (весна 1919 р.) Армію УНР знову реорганізували: дрібні частини об'єднали в 11 дивізій (по 3 піхотних, 1 артилерійського та 1 кінного полків) і розділили на 5 самостійних загонів: Січовий, Стрільці (три дивізії) полковника Євгена Коновальця, Запорізька група (три дивізії) полковника Володимира Сальського, Волинська група (дві дивізії) полковника Всеволода Петріва, дивізія полковника Олександра Удовиченка та дві дивізії отамана Василя Тютюнника.

У середині липня 1919 р. Українська Галицька Армія форсувала Збруч і, хоч і продовжувала існувати як окремий підрозділ під власним командуванням, координувала свої дії з Армією УНР під спільним

оперативним керівництвом — Штабом Верховного Отамана. У цей час збройні сили Української Держави склалися з трьох Галицьких корпусів (50 тис. осіб) і п'яти формувань Армії УНР (30 тис. осіб). Загальний бойовий склад об'єднаних армій разом із партизанськими загонами (Нестора Махна на Катеринославщині, Данила Зеленого на півдні, Я. Шепеля на Літинщині, Никифора Григоріва на Херсонщині та ін.). становив близько 100 000 чоловік особового складу (включаючи 35 000 бойових частин), 335 гармат, 2 авіаполки, бронепотяги й автомашини.

Зі створенням Директорії УНР військову справу перебрав Симон Петлюра. Його було призначено верховним отаманом (головнокомандувачем) і йому підпорядковано Військове міністерство. Генштаб знову був реорганізований у двоквартмейстерський (оперативний відділ під керівництвом ген. Дроздовського та організаційний відділ під керівництвом ген. Кокуріна) з відповідними відділами (оперативний, розвідувальний, зовнішніх зв'язків тощо). Після відступу з Києва командування Армією УНР прийняв штаб діючої армії, який радився з Петлюрою лише щодо найважливіших рішень. Штаб діючої армії очолював отаман Андрій Мельник, другим був Василь Тютюнник. Головним квартирмейстером був генерал Володимир Сінклер, оперативним начальником – полковник Микола Капустянський, начальником розвідки – полковник Микола Чеботарів. Після оперативного об'єднання двох армій (Української Галицької Армії та Армії УНР) було створено Верховний Отаманський Штаб. До її складу входив особовий склад обох армій (начальником штабу був генерал Микола Юнаків, головним квартирмейстером – генерал Віктор Курманович, оперативним керував підполковник К. Долежал, розвідкою – підполковник Гриців).³⁴

Від Першого Зимового походу до кінця війни за незалежність командування Армії УНР складалося з генерала Михайла Омеляновича-

³⁴ Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). Книга II: Наукове видання. — Київ: Темпора, 2011. — 424 с.

Павленка, головнокомандувача полковника Петра Липка, начальника штабу; та головного інтенданта генерал Віктора Куща. Військове міністерство очолили генерал Олекса Галкин, а потім полковник В. Сальський. Відновлений Генеральний штаб очолив генерал В. Сінклер, а генерал М. Юнаків – Вищу Військову Раду УНР.

Від грудня 1918 року до падіння Директорії УНР безперервно тривала війна. Фронт змістився, а разом з тим відбувалося переформування та перейменування частин. Після важкого відступу восени 1919 р. Армія УНР опинилася на Волині, оточена польськими військами, більшовиками та армією Антона Денікіна, не маючи можливості підтримувати регулярний фронт. Вона була змушена вдатися до партизанської війни, і 6 грудня 1919 року Армія УНР виступила в Перший зимовий похід. У цьому поході брали участь: Запорізька дивізія, Волинська дивізія, Київська дивізія (селянська) та окремі загони січових стрільців. У травні 1920 року з походу повернулося 2680 чоловік, які брали участь в українсько-радянській війні 1917–1921 років. У січні 1920 року з інтернованих у Польщі українських військовополонених були сформовані Шоста Січова дивізія Армії УНР під командуванням полковника Марка Безручка та відроджена Третя Залізна стрілецька дивізія Армії УНР під проводом полковника Олександра Удовиченка. Вони були приєднані до 3-ї та 6-ї польських армій, залишаючись там під час польсько-української кампанії проти більшовиків. На початку спільних польсько-українських зусиль Армія УНР складалася з таких дивізій: Запорозької дивізії, Волинської дивізії, 3-ї Залізної стрілецької дивізії, Київської дивізії, Херсонської дивізії та Січової дивізії (кожна складалася з трьох бригад піхоти). з артилерією, один кавалерійський і один технічний полк), була також Окрема кінна дивізія . Наприкінці польсько-української війни у жовтні 1920 р. Армія УНР налічувала 23 тис. осіб. Після польсько-більшовицького перемир'я штаб Армії УНР готував антибільшовицький наступ, але Червона Армія розпочала власний наступ, і після напружених боїв (11–12 листопада

1920 р.) українська армія відступила на захід. 21 листопада Армія УНР форсувала Збруч і була інтернована польською владою.³⁵

В Україні тривала війна, яку вели партизанські загони революційного штабу на чолі з генералом Юрієм Тютюнником. На початку листопада 1921 р. революційний штаб віддав наказ здійснити партизанський рейд на Правобережжя (так званий II Зимовий похід) двома групами — подільською та волинською з 1,5 тис. добровольців. інтернованих вояків Армії УНР. Білшовики розбили обидві групи. Під Базаром волинське з'єднання було оточено і розбито; 359 солдатів було страчено (23 листопада 1921).³⁶

Після тривалого й важкого перебування в таборах для інтернованих у Польщі (Вадовіце, Пйотрков-Трибунальський, Тухоля, Александрів-Куявський, Ланьцут, Стшалкув, Каліш, Щепьорно) інтерновані вояки Армії УНР отримали статус емігрантів. Штаб Армії УНР продовжував існувати як установа, підпорядкована Уряду УНР. Бойові традиції Армії УНР зберігали різноманітні українські ветеранські організації, найактивнішою з яких було Товариство колишніх комбатантів Української Республіканської Демократичної Армії у Франції (1927 р.).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Українська революція 1917-1920-х років мала ознаки як соціальної революції, так і національно-визвольної. Це підтверджують події, що відбувалися у цей період. Соціальні революції призводять до зміни одного соціально-економічного ладу іншим, що спричиняє зміни у класовій структурі суспільства. Національно-визвольна ж революція має на меті прагнення до самостійності, відродження культури, мови, формування національного самопізнання.

Визначальний вплив початку Української революції мала Лютнева революція у Росії (1917 р.), результатом якої стало повалення

³⁵ Тинченко, Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). Книга I. — Київ: Темпора, 2007. 408с.

³⁶ Стефанів, З. Українські збройні сили в 1917—1921 рр.: Воєнно-історичний нарис. — Коломия, 1935. 303с.

самодержавного режиму. Під її впливом на території України посилюється національно-визвольний рух. Головний історичний зміст – боротьба українського народу за своє національне та соціальне визволення, створення власної вільної держави. Підтвердження чого ми бачимо у подіях, що відбувалися на території України на той час. Після утворення Центральної Ради УНР, уже у березні 1917 року фактично припиняє діяти заборона української мови, з'явилася масова українська преса. 31 березня було відкрито першу українську гімназію. Центральна Рада видала низку універсалів, що закріплюють становлення української держави документально. Так, в останньому IV універсалі (09.01.18), УНР проголошувалась повністю незалежною, суверенною державою. Пізніше вже за часів Гетьманату з'явилися такі знакові культурні об'єкти як Український Державний театр, Національна галерея, Національний музей і навіть Українська Академія Наук. Ці факти свідчать про відродження українців як окремої нації зі своєю мовою, своєю культурою. Так само важливим залишався і соціальний аспект революції. Рушійні сили революції були більшою мірою зацікавлені у вирішенні земельного питання та часто залишали національний фактор поза увагою. Але, незважаючи на це, українській революції 1917-1920 р.р. притаманні і соціальні, і національні риси. На жаль, у той період соціально-економічні орієнтири взяли гору над національними

Перед українським визвольним рухом (як і перед будь-яким визвольним рухом в історії) стояло два головних завдання: привернути увагу міжнародної спільноти та продемонструвати свою здатність власними силами здобути державну незалежність. В силу історичних обставин найбільш загрозливим для українців був міжнародний контекст.

Можна стверджувати, що спадщина Української Народної Республіки допомогла українському визвольному руху зберегти почуття відповідальності за державу, за яку вони боролися. Саме така відповідальність відрізняє борців за незалежність від звичайних терористів.

Надзвичайно символічним було обрання колишнього члена Центральної Ради Кирила Осмака головою Української Головної Визвольної Ради, що означало підтвердження спадкоємності державницьких традицій.

Випадок визвольної боротьби українського народу у XX столітті може бути цікавим для розуміння феномену визвольного націоналізму, коли нація чинить опір асиміляційній політиці окупантів і прагне самостійно організувати власне державне життя. Початок XX століття український народ зустрів у складному суспільно-політичному стані. Українська етнічна територія була поділена між Російською та Австро-Угорською імперіями. Саме питання «етнічної території» контекстуальне, пов'язане з мобілізацією недержавних націй у той історичний період.

Численне селянство, самовіддана, але нечисленна інтелектуальна еліта, дуже невелика кількість багатіїв, насамперед дворян-землевласників і представників буржуазії, які відчували певний сентимент до свого українського походження, лише репрезентували українську націю. Велику роль відіграла історична спадщина козацької доби. Це стало основою стійкої традиції наполягання в українському суспільстві політичних прав і свобод, а також потужної мілітаристської традиції.

На початку XX століття виникли перші українські партії, які лягли в основу першого українського парламенту та уряду 1917 року. Тобто українці виявились нацією у вирішальний момент розпаду російської та австро-Угорські імперії. Їм вдалося швидко визначитися зі своїми політичними принципами, організувати свої збройні сили та інститути влади. Найважливішим для порядку денного нашої конференції є те, що Об'єднана Українська Народна Республіка (УНР), безперечно, була демократичною державою.

Не витримала під тиском сусідів. Майже всі вони виявилися новими імперіалістами (за винятком Чехословаччини часів Томаша Масарика), які не визнавали права українців на власну незалежність. До речі, сучасна Республіка Польща офіційно толерує традицію співпраці з Головним

Отаманом (Воєначальником) Симоном Петлюрою у 1919-1921 рр. саме через слабкість УНР, яка не могла воювати одночасно на кількох фронтах, а тому була тактично поступливою. до територіальних порушень з польського боку.

Після поразки УНР політично активна частина українського суспільства була деморалізована. Українцям довелося адаптуватися до життя в нових обставинах Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, Румунії та Угорщини, що значною мірою означало втрату соціальної бази визвольного руху на території УРСР. Поряд з цим українські націонал-комуністи, представники інших українських соціалістичних партій, у тому числі ті, що раніше активно брали участь у діяльності УНР, мали значний вплив на суспільно-культурне життя радянської України аж до Голодомору.

Поразка у Визвольному русі призвела до великого розчарування політикою Антанти, яка підтримувала нові європейські держави, що стали суб'єктами міжнародної політики. українці були поза правовим полем; їхні права на власну державу ігнорувалися, а політика нових сусідніх держав була спрямована передусім на денаціоналізацію українського населення.

Натомість, сформована переважно з кадрів російської армії, Армія УНР наслідувала російські організаційно-тактичні моделі. Через часту зміну фронтів, режимів і військових командувань, через анархію, створювану партизанськими загонами, а також через опозицію Німеччини та Австрії Армія УНР так і не змогла завершити свою організацію шляхом призову чи загальної мобілізації і тому залишилася по суті армія добровольців. Армія не мала міцного тилу, а отже, постійної бази, звідки можна було б черпати людські та матеріальні ресурси. Організація, навчання, однострої, зброя — усі елементи армії — були в процесі організації й залежали від перипетій української боротьби за незалежність.

РОЗДІЛ 3

ПЕТРО ФЕДОРОВИЧ БОЛБОЧАН

3.1. Ранні роки

Петро Федорович Болбочан народився 5 жовтня 1885 року у с. Геджев Хотинського повіту Бессарабської губернії у сім'ї священика. За національністю - молдаванин. Прізвище походить від рум. Vulboacă - «вир». Здобувати освіту він почав у Кишинівській семінарії, а 1905-го року вступив до Чугуївської юнкерської школи, яку закінчив 1908-го в ранзі підпоручика.

Під час російсько-японської війни, досягнувши призовного віку, у серпні 1905 року вступив на службу рядовим на правах 2-го розряду. У січні 1906 року був підвищений у званні до молодшого унтер-офіцера і того ж року направлений на навчання до Чугуївського юнкерського піхотного училища.

Після закінчення (по 1-му розряду) трирічного курсу наук в училищі, 6 серпня 1909 року був переведений з юнкерів у підпоручики (зі старшинством з 15 червня 1908 року) і призначений на службу в 38-й піхотний Тобольський полк Російської імператорської армії дислокації полку – містечко Скерневиці, Царство Польське, з 1910 року – Нижній Новгород). 3 серпня 1909 року служив молодшим офіцером 6-ї роти. У квітні 1910 тимчасово виконував посаду полкового ад'ютанта. У травні 1911 року був призначений помічником полкового ад'ютанта. 15 грудня 1912 року здійснено поручиками (старшинство з 15 червня 1912 року).³⁷

3.2. Військова кар'єра у російській імператорській армії

Учасник Першої світової війни, 9 серпня 1914 року у складі свого 38-го піхотного Тобольського полку (10-ї піхотної дивізії 5-го армійського

³⁷ 1883 - народився Петро Болбочан, полковник Армії УНР. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/17/1883-narodyvsya-petro-bolbochan-polkovnyk-armiyi-unr>

корпусу) прибув залізницями до міста Володимир-Волинський і взяв участь: у Галицькій битві та в наступних битвах 1914 року на Південно-Західному фронті, у 1915 році - у Віленській операції та у ліквідації Свенцяньського прориву, у 1916 році - у Нарочській операції та у літньому наступі на Південно-Західному фронті, у 1917 році - у військових діях на Західному фронті (на південному-заході Полісся) і, з квітня 1917, - на Південно-Західному фронті (у Східній Галичині).

Після призначення в 38-й Тобольський полк Болбочан стає поручиком, а з 1913 року стає ад'ютантом полковника Ейгеля. Робота під його керівництвом давала гарні перспективи молодому офіцеру.

У 1914—1915 роках у ході військових дій поручик Болбочан, залишаючись на посаді полкового ад'ютанта, призначався командиром підрозділів свого полку, який тимчасово виконував посади: 11-ї роти (08.12.1914—21.01.1915), команди зв'язку (02-15.5.15), команди піших розвідників (18.02-19.03.1915), кулеметної команди (24.03-01.04.1915), 2-ї роти (02-04.07.1915), 1-ї роти (24.07-11.08.1)

Болбочан планував вступити до військової юридичної школи, але плани залишилися лише планами: розпочалася Перша Світова Війна. У складі Тобольського полку Болбочан бився на Мінському фронті, де був серйозно поранений 1916-го. Після повернення зі шпиталю, Болбочан стає начальником обозу 5-го корпусу Російської Армії.³⁸

Брав участь у боях у Лащів, біля села Вожучин, біля села Рагузине під містом Томашовим, при взятті міста Ярослава, біля села Промни на річці Піліце, біля села Острів (на північний захід від міста Ченстохова), біля села Подолін, біля села Хрусти-Старе, під містом Брезінами, біля села Новостави, біля села Лазнова-Воля, біля села Рожкова-Воля, під містом Равою: під н.п. Конопниця та Загуже, при селі Пореди, у села Тсетсери, за н.п. Гетке та Руда

³⁸ Осташко, Т. С. Болбочан Петро Федорович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — Київ: Наукова думка, 2003. — Т. 1: А — В. — С. 329.

– Скрода, за н.п. Круша і Тсетсери, за н.п. Гетке та Руда – Скрода, при селі Добрий - Лясь і на річці Пісе, при селі Новосідліни, при селі Орло-Подосьє, біля села Дембово-Ушник, біля села Дембово-Хомунтове, біля села Ємеліти-Старі, біля села Закшеве-Нове, юіля села Павлевенти, на північ від села Конопки-Плебанки, у посада Типодої (схід від села Сірки), у станиці Ландворове на лінії озера Єв'євського, біля села Гервяти – вересень, відхід до станиці Вілейка, у села Жупрани, біля села Осташкове, у села Черемшиці, біля села Занароча.

9 березня 1916 року, біля села Колодино, під час Нарочської операції, був контужений ударною хвилею снаряда. У лазареті не лікувався — залишився в полку. 22 травня 1916 року Найвищим наказом Болбочану дарований чин штабс-капітана за бойові заслуги з 4 по 28 липня 1915 року; Наказом від 11 жовтня 1916 року даровано старшинство. Найвищим наказом від 15 жовтня 1916 року, виходячи з Наказу з Військового відомства 1915 року № 563, ст. 1, був підвищений у капітани зі старшинством з 19 липня 1916 року. 9 грудня 1916 призначений спостерігачем за кулеметними командами полку на правах командира батальйону по відношенню до названих команд, на посаді полкового ад'ютанта. 22 грудня 1916 року здав посаду полкового ад'ютанта і прийняв посаду начальника кулеметної команди «Максима». 9 лютого 1917 року відправлений у відрядження для ознайомлення з посадою командира обозу 10-ї піхотної дивізії. 17 лютого 1917 року - призначений командувачем 9-ї ротою на законній підставі (фактично 9-й ротою не командував, - знаходився у відрядженні). 26 лютого 1917 року - на підставі наказу 10-ї піхотної дивізії за № 81 призначений командувачем дивізійного обозу названої дивізії і на цій посаді перебував до кінця бойових дій (до кінця листопада 1917 року), залишаючись у списках полку.³⁹

За військову кар'єру був нагороджений медаллю «На згадку про 100-річчя Вітчизняної війни 1812» (30 жовтня 1912 року), медаллю «На згадку

³⁹ Абліцов, В. Г. Болбочан Петро Федорович // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Коорд. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України. Київ: Поліграфкнига, 2004. С. 219.

про 300-річчя царювання будинку Романових» (9 березня 1913 року), орденом Святого Станіслава 3-го ступеня з мечами та бантом (за бойові дії 17-18 серпня 1914 року; затверджено Найвищим наказом від 06.10.1915), орденом Святої Анни 3-го ступеня з мечами та бантом (за бойові дії в період з 20 жовтня по 1 грудня 1914 року; Наказ 5-ї армії від 24 січня 1915 року № 185, - затверджено Найвищим наказом від 09.07.1915), орденом Святого Станіслава 2-го ступеня з мечами (за бойові дії в період з 1 січня до 4 лютого 1915 року; затверджено Найвищим наказом від 22.04.1915), орденом Святої Анни 2-го ступеня з мечами (за бойові дії 15 лютого 1915 року; затверджено Найвищим наказом від 03.06.1915)

3.3. Військова кар'єра в українській армії

Із прибуттям на фронт першого українського полку (ім. Гетьмана Богдана Хмельницького) Болбочан почав брати активну участь в українізації армії. Як начальник обозу корпусу він зміг організувати забезпечення «богданівців», розпочав організацію українців корпусу. 4 листопада 1917 року з Києва прийшов наказ військового міністерства: на базі 5-го корпусу мав бути організований 1-й Республіканський піхотний полк, на чолі якого був поставлений підполковник Петро Болбочан. Через кілька днів полк налічував близько 5000 чоловік, але створення полку викликало реакцію у відповідь. Солдатський Комітет почав розробляти плани роззброєння чи навіть знищення українського полку. Болбочан пішов на ризик: будучи на чолі загону старшин, він заарештував членів Солдатського Комітету... Але це не допомогло: 11 грудня 1917-го Республіканський полк був розформований, його казарми було підірвано, а сам Болбочан із невеликою групою солдатів зміг з боєм пробитися з оточення та дістатися до Києва, до якого вже підходили більшовики.⁴⁰

⁴⁰ Лук"янчук Г. "Петро Болбочан - той, хто не схилив знамен". Слово Просвіти. 2020. 8–14 жовт. С. 2.

У Києві Болбочан на чолі загону Республіканців кілька днів вів бої спочатку з більшовицькими повстанцями, а коли Січневе повстання було придушене – з частинами армії Муравйова, що наступали. Республіканці показали себе відважними бійцями, але втримати Київ уже не могли: під прикриттям Січових Стрільців Євгена Коновальця уряд УНР евакуювався до Житомира. Республіканський полк Болбочана був останньою частиною Армії УНР, яка продовжувала боротися у Києві, але у результаті і він відступив на захід.

Після відходу з Києва військові сили, що залишилися, були реорганізовані – з розрізнених частин полків було сформовано єдиний Запорізький Загін (пізніше Запорізька Дивізія) під командуванням ген. Присовського, окремими бойовими одиницями також залишилися Січові Стрільці Коновальця і Гайдамацький Слобідський Кіш Петлюри.

На початку січня 1918 року Болбочан і його загін були зараховані до складу 2-ї сердюкської дивізії військ Центральної ради, що формується в Київському військовому окрузі. Болбочан став на чолі 2-го Куреня Запорізького загону. Щоправда, наявність нехай і такої, нечисленної армії, не подобалася уряду УНР. Навіть в умовах відкритої війни соціалістичний уряд виступав проти створення нових частин; також у Києві було скасовано всі звання та ранги в армії. І, природно, невдоволення викликав сам факт того, що на чолі військової частини став генерал - "потенційний реакціонер". Починаючи з того моменту, практично весь час уряд з недовірою ставився до Запорожців, вважаючи їх реакційною, контрреволюційною силою. Масла у вогонь підлив і Болбочан: укорінюючи у своєму курені військову дисципліну, він повернув відзнаки спершу своїм людям, а потім і всьому Запорізькому загону, відмовився створювати у військах комітети та приймати комісарів, став одним із рідкісних командирів, які замість мітингів займався питаннями забезпечення та підготовки солдатів.

Уряд УНР розташувався в Житомирі, а Запорожці рушили на Коростень, Сарни та Рівне – щоб зайняти заздалегідь ці важливі пункти. Там же Запорожці зіткнулися з ешелонами колишніх солдатів російської армії, які прямували до Сходу. Ці ешелони були роззброєні. Але у Військовому Міністерстві все одно не довіряли Болбочану, і в результаті його було відкликано до Житомира, де став військовим комендантом Волині.

На місце Болбочана був призначений прапорщик Мацюк, «безграмотна» у військовому плані людина, зате політично надійна. Результати не змусили на себе чекати: вже через півтора тижні Курінь був розбитий під Бердичевим, і лише завдяки вмілим діям старшин вдалося зберегти його частину біля Житомира. Сам Мацюк ганебно втік із поля бою. Болбочан не витримав – самовільно прийняв командування і особисто повів у контратаку солдатів. Більшовики були відкинуті від Житомира, а за кілька днів вибиті і з Бердичева. Уряд був змушений змиритися із самоуправством – переможців не судять. У цей час надійшла звістка про укладання Брестського миру – українські війська готувалися до повернення до Києва.⁴¹

Домовленість із німецьким командуванням передбачала, що першими до Києва увійдуть німці, а українці прийдуть туди «як гості». Це не влаштовувало ані українських солдатів, ані офіцерів. Болбочан двічі подавав план обходу та форсованого заняття Києва, але обидва рази Військовий міністр категорично заборонив робити будь-які дії – рухатися виключно в ар'єргарді німців. Але 1 березня 1918 року Запорожці зайняли с. Святошин під Києвом і цієї ж ночі Болбочан на чолі групи бронеавтомобілів першим увійшов до столиці.

Але, незважаючи на ейфорію від приходу до Києва та радісну зустріч, яку організували жителі, у Києві Запорожцям не полегшало. Генерал Присовський вступив у конфронтацію з Петлюрою (дисципліна у Запорізькому загоні була виняткова, тоді як гайдамаки Петлюри, щойно

⁴¹ Сідак В. Полковник Петро Болбочан на тлі своєї доби. Воєнна історія. 2006. № 4/6 (28/30). С. 36–45.

вступивши до Києва, почали самовільні розстріли комуністів). Петлюра залишив Київ, а Прісовського було відсторонено від командування (переведено на формальну посаду Коменданта Київщини), самі ж Запорожці вкотре були оголошені контрреволюційною силою. Запорізький Загін був реорганізований в окрему Запорізьку дивізію, на чолі якої планувалося поставити політично благонадійного соціаліста, аби «викорінити реакцію».

Однак на спроби призначення Шинкаря та Капкана старшини Запорожців відповіли коротко – у разі прибуття на них чекав розстріл. Тоді Болбочан разом із Присовським змогли домовитися з урядом – на чолі дивізії став Зураб Натієв, а фактичні обов'язки були розподілені між ним та Болбочаном: Натієв відповідав за «політичні питання» і зв'язок з урядом, а Болбочан – за безпосереднє військове командування.

Новим завданням Запорізької Дивізії стало звільнення від більшовиків Лівобережної України. Спільно з німецькими військами (діючи цього разу в авангарді) Запорожці вирушили до Лубнів, Ромодану та Полтави, де сконцентрували свої сили більшовики.

Вже на підході до Лубнів німці зупинилися. Вони не ризикували майже відразу вплутуватися в бій з переважаючими силами супротивника, та ще й за більшої кількості артилерії та бронепоїздів порівнюючи з оборонцями. Коли Болбочан надіслав телеграму німецькому командуванню з пропозицією німцям увійти до Лубнів, її розцінили виключно як провокацію більшовиків. Німці не уявляли, що у такій ситуації можна перемогти. Надалі, у боях за Ромодан, Запорожці зіткнулися з ще більшою перевагою більшовиків – артилерія, бронепоїзди, значні тилові склади. З боями Запорожці просувалися далі, було взято Ромодан, запорожці запобігли спробам його відбити.

Зрештою, опір більшовиків вдалося зламати – 27 березня 1918-го року до Полтави увійшли козаки Гордієнківського полку. Полтава була взята. А більшовики, які відступали, в пресі в цей час повідомляли, про «реакційного царського генерала Болбочана» і пропонували за його голову 50 тисяч рублів.

6 квітня 1918-го року український прапор замайорів над Харковом – війська Болбочана увійшли до міста, ставши там гарнізоном. Мешканці Харкова радісно зустрічали українців – революційний терор набрид населенню. Вже 9 квітня у Харкові пройшов спільний парад українських та німецьких військ.⁴²

У Харкові ж Запорізьку дивізію було реорганізовано – війська розгорталися до Запорізького корпусу, поділеного на дві дивізії. На чолі 1-го став підполковник Болбочан, 2-а ж мала бути сформована під час походу. Окремо до складу корпусу входили кінні загони ім. Костя Гордієнко, артилеристський, інженерний і навіть авіаційний полки, бронеавтомобільний дивізіон. Але довго Запорожці у Харкові не залишалися – наступ продовжувався у південному напрямку, з кінцевою метою, яку озвучив Натієв після прибуття до Харкова – Криму.

Офіційно уряд відправляв війська тільки до Мелітополя, але неофіційно було наказано поспішно прорвати оборону більшовиків, і захопити Крим і Чорноморський флот (адже якщо флот буде захоплений німцями, ті зможуть його оголосити військовим трофеєм, а у разі, якщо флот належатиме УНР – цього не станеться). Ще частина Запорізького корпусу вирушала далі на Донбас. 10 квітня 1918 року штаб Запорізького корпусу отримав таємний наказ уряду УНР: випереджаючи німецькі війська, захопити Крим. Петра Болбочана було призначено командиром Кримської групи військ армії УНР на правах дивізії. 11 квітня Запорожці виступили у новий похід.

⁴² Українська військова еліта XX ст.: полковники Євген Коновалець і Петро Болбочан. YouTube. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=CTCIDBTjyWs> . 2020. (дата звернення: 15.04. 2024)

3.4. Кримська воєнна кампанія

Шлях до Криму лежав по лінії Лозова – Павлоград – Олександрівськ (сучасне Запоріжжя) – Мелітополь. Спочатку планувалося далі йти на Перекоп-Сімферополь, а кінцевою метою було захоплення Севастополя та флоту. З невеликими боями Запорожці просувалися на південь. Під час цього просування відбулася до певної міри знакова подія – перша зустріч українського війська з легіонерами УСС – галичанами, під командуванням князя Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного). Слід зазначити, що з австрійським командуванням у Запорожців були великі проблеми: так кілька разів австрійці намагалися роззброїти козаків, а ті, звісно, не піддавалися. Ось як описує першу зустріч із УССами командир полку ім. Гордієнко Всеволод Петрів:

...Прибуваємо до Синельникового – там уже чекають австрійці з «Оберкомандо»... На відкриття труби швидко будуються гайдамаки і про всяк випадок – повертаються на мостах вагонів гармати. Андрієнко з "Партизаном" йде в депо "попросити дозволу" взяти паровози, а я з невеликою вартою збираюся до "Оберкомандо" оголосити свій приїзд та від'їзд.

Ще не закінчили наші вивантаження, як бачимо великий рух коло австрійських ешелонів, звідки починають рухатися до нас військові постаті поодиночі та натовпами, але все без зброї і махаючи шапками.

Підійшли, нагромаджуються біля нас, чуємо українську мову та вигуки: - "Дивись, а ось Запорожці! Справжні та ненамальовані - живі!

"Оберкомандо" приймає мене холодно, але чемно. ...

"А чому вивантажили так бурхливо людей?" - похмуро запитує шановного вже віку генерал. - "Вечеряти", - відповідаю, не моргнувши оком,

- "ніщо є з вікон, та ще розмовляли із земляками, триста ж років не бачилися"... Обличчя генерала раптом прояснилося, він вибухає сміхом..."⁴³

Ще в Олександрівську Болбочан почав розробляти конкретний план операції із захоплення Криму. Ускладнювалася ситуація тим, що провести все необхідно було максимально потайки і без зв'язку з німцями. Спочатку планувалося по Дніпру спуститися на кораблях річкового флоту та десантуватися у Криму. Варіант із проривом у районі Перекопа був найпростішим, однак і в цьому випадку потрібний був флот. Тому Болбочан ухвалив сміливе рішення – прориватися до Криму через Сиваш – найбільш укріплену частину оборони т.зв. «Армії Кримської Соціалістичної Республіки», якою керував Штаб Оборони у Сімферополі. Для успішного початку операції залишалося зайняти Мелітополь.

Після взяття Павлограда та Олександрівська українські війська підійшли до Мелітополя. У цей час там уже точився бій: більшовики боролися з німцями, і шансів захопити місто було мало. Проте допомога прийшла з несподіваного боку – з південного заходу до міста підійшли загони «Дроздівців», які з боями пробивалися на Дон. Битися проти трьох армій більшовики не могли: Мелітополь був зайнятий, але умовно розділений на дві частини – українську та російську. Безпеку між ними забезпечували німці, і не дарма, тому що зіткнення російських офіцерів та українських козаків відбувалися повсюдно.

У Мелітополі розпочалися переговори Болбочана з німцями. Не маючи змоги розкрити справжню мету своєї операції, він наполягав на спільному захопленні Криму чи принаймні спокійному проході українських військ. Німці ж в особі генерала Коша не погоджувалися з цим. У результаті дійшли згоди – німці атакують Крим через Перекоп (зі Сходу), Болбочан же з невеликою частиною військ організує похід в сторону Сиваша (на заході), щоб не дати перекинути війська.

⁴³ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. — Нью-Йорк, 1956. — с. 63-64

Щойно операція розпочалася, українці виступили на Сиваш. І не в обмеженій кількості, а практично всією дивізією. Маючи своїх людей на всіх телеграфних станціях, вдалося більш ніж на добу повністю обірвати зв'язок Мелітополя зі станціями сиваського спрямування. За цей час практично вся дивізія встигла висунутися до Новоолексіївки, останнього міста перед Сивашем. Слід зазначити, що після прориву оборони у Мелітополі більшовики частково відступили на Сиваш, а частково продовжували перебувати у районі Мелітополя-Бердянська, де ще тривали бої.

Підійшовши до Сиваша, Болбочан відмовився від початкового плану десанту за допомогою човнів. Човнів було недостатньо, зате були бронепоезди та кіннота, залишалося тільки не дати підірвати міст, де було зміцнено оборону.

Тут вдалася хитрість. Штаб більшовики не знали точної обстановки на фронті – зв'язок часто переривався, а від частин, що відступали, приходила суперечлива інформація. Наближаючись до Сиваша, Болбочан посилав телеграми до Штабу Оборони, у яких запевняв існування фронту оборони більшовиків до Сиваша. Повної інформації не мало й командування на Сиваші, тому, коли вночі 20 квітня передові частини Запорозжців почали проникати через Чонгарський міст, їх прийняли за частини, що відступають. Упродовж кількох годин вдалося підготувати форсування протоки – атака Запорозжців стала настільки стрімкою, що ні підірвати міст, ні організувати опір більшовикам не вдалося. Запорозжці увійшли до Криму.

Зупинятися не можна було, і вже 22 квітня війська Болбочана після важкого бою взяли Джанкой - ключову вузлову станцію північного Криму. Німці ж у цей час не могли зрозуміти, де знаходиться Болбочан: навіть після чесного повідомлення від нього, що Сиваш узятий, ген. Кіш йому не повірив. Як сказав він пізніше самому Болбочану, він не вірив у можливість прориву, сподівався, що Запорозжці будуть легко розбиті та відступлять. І тільки після

того, як Запорожці почали рухатися шосе та залізницею у бік Сімферополя та Феодосії, німці слідом за українцями увійшли до Криму.⁴⁴

Маючи можливість швидко маневрувати, відрізаючи більшовицькі частини, Болбочан використав максимально ефективно свою кінноту та бронеавтомобілі. Вже 24 квітня передові загони увійшли до Сімферополя, який був категорично не готовий до оборони. Весь Штаб Оборони було захоплено, як і документи та скарбницю. І знову повторилася ситуація з Сивашем: завдяки блискавичному захопленню Сімферополя, вдалося перервати зв'язок із Севастополем, звідки ще протягом кількох годин йшли повідомлення про стан справ, переміщення військ і становище на флоті, які йшли на Штаб Оборони.

До міста урочисто увійшли Запорожці. У своїй більшості вони були схожі на легендарних козаків: шаблі, шапки з довгими різнокольоровими шликами, і обов'язкові оселедці надавали їм вигляду українського війська часів гетьмана Дорошенка. Сам же підполковник Болбочан виглядав сучасним командиром – він віддавав перевагу англійському мундиру. Завжди ідеально охайний, він більше був схожий на англійського чи французького офіцера.

У Сімферополі українське військо зустріли загальною радістю – як визволителів зустрічали українців жителі, частина з яких записувалася добровольцями в дивізію. З Запорізької дивізії почали формуватись загони з місцевих українців, російських офіцерів, татар. У цей же час німці вимагали зупинити просування Запорожців. Не бажаючи вступати відразу у відкрите протистояння, Болбочан погодився зупинити свої ешелони, щоправда при цьому виділив у підкріплення власної кінноти додаткові бронеавтомобілі та артилеристський полк, тож тепер кінний полк ім. Гордієнко міг продовжувати операцію самотійно.

⁴⁴ Кримська операція Петра Болбочана: зворотній бік. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/05/19/162692/>

24-25 квітня гордієнківці під керівництвом Петріва захопили Бахчисарай і мали рухатися на Севастополь. Однак посилення конфлікту з німцями стало перешкодою: Петрів прийняв рішення відійти в гори, де почав формувати татарські сотні, і, відбиваючись від більшовиків, вести переговори з гарнізоном Севастополя. Ситуація в Севастополі була складна: на чолі гарнізону стали колишні офіцери флоту, що викликало ненависть у більшовиків (які ще недавно розстрілювали та топили офіцерів), команди кораблів ЧФ дедалі більше схилялися до підняття українського прапора, а російське керівництво посиляло накази про евакуацію міста. Швидше за все, переговори завершилися б вдало, якби не гострий конфлікт із німцями, який вибухнув у Сімферополі.

Прибувши до Сімферополя, генерал Кош зажадав від Болбочана вивести війська із Криму. Виявляється, Український Уряд у Києві повідомив Німецькому Командуванню, що жодних українських частин у Криму немає, сам Крим за Брестським договором не є частиною УНР, і жодних наказів щодо Криму уряд не віддавав. Тому єдиними військовими частинами там можуть бути німці та більшовики, а отже, Болбочан іде на союз з більшовиками. Генерал Кош зажадав роззброєння Запорозжців, після чого німці мали вивезти їх із Криму, де вже український уряд вирішуватиме їхню подальшу долю. Також мали бути роззброєні та залишені в Криму всі новостворені з'єднання. Болбочан категорично відкинув ці умови: українська армія не виконує наказів німецького командування, не збирається виходити з Криму і тим більше роззброюватися. Усі питання мають вирішуватись з Українським Урядом чи отаманом Натієвим. До того часу Запорозжці погоджуються залишатися на своїх позиціях, не просуваючись далі.

Спеціально для своїх офіцерів Болбочан видав указ із планом подальших дій. У разі відкритого військового конфлікту більша частина Запорозжців, яка перебуває у Джанкої та Сімферополі, мала з боями відходити на Феодосію, і згодом закріпитися на Керченському півострові.

Гордієнківці мали якнайдовше протриматися в горах, а за неможливості – відступати через гори до тієї ж Феодосії. У Сімферополі Запорожці були приведені у повну бойову готовність: дійшло до того, що довкола українських ешелонів стояли німецькі кулемети, а українці виставили свої кулемети прямо навпроти них.

У цей час до Сімферополя приїхав отаман Натієв. Пізніше німці дуже дивувалися, як вдавалося Болбочану підтримувати зв'язок із Києвом. Він продовжив переговори з генералом Кошем, пояснивши, що прийняти німецький ультиматум неможливо, водночас спільні дії в Криму можуть піти на користь обом сторонам конфлікту. Вдалося вийти на зв'язок із Києвом, і військовий міністр Жуковський погодився прояснити ситуацію. У розмові з Болбочаном він радив виконати всі вимоги німців, але й Болбочан пообіцяв, що нізащо не дасть роззброїти дивізію. Тоді Жуковський повідомив Натієву та Кошу, що сталося непорозуміння: уряд просто не думав, що Запорожці пройшли вже так глибоко до Криму, і переговори з цього питання вже тривають між урядом та німецьким командуванням. Міністр наказував Запорожцям вийти у бойовому порядку із Криму. Навіть місце нової дислокації не повідомлялося. Пізніше у Києві Болбочан дізнався, що жодних переговорів уряд не вів, а питання про належність Криму до УНР сама українська делегація у Бресті відкинула, оголосивши, що Крим не є частиною України... 27 квітня перші українські ешелони вийшли із Сімферополя – Запорожці залишали Крим.⁴⁵

Так, практично досягнувши всіх цілей, українці змушені були вийти з Криму. Під час походу було захоплено основні міста степового Криму, було взято Бахчисарай, практично завершилися переговори про вхід Запорожців до Севастополя та перехід ЧФ під український прапор. Було сформовано досить численні татарські озброєні загони, які, щоправда, довелося роззброїти та залишити у Криму. Татарський уряд, Курултай, навіть

⁴⁵ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. — Нью-Йорк, 1956. — с. 63-64

зверталися до Гордієнківців, з такою пропозицією: якщо не приєднувати татарську кінноту до Запорожців, то хоч би самим Гордієнківцям залишитись у Криму – на службі Курултаю. Петрів відмовився.

Похід на Крим став тріумфом молодого українського війська. Він показав, що він може вирішувати найскладніші бойові завдання, перемагати в безнадійних ситуаціях перед переважаючими силами противника. І Чорноморський флот все ж таки підняв 29-го квітня 1918 року український прапор і оголосив факт підпорядкування Києву. Щоправда, у цей час до Севастополя входили не очікувані українці, а німці.

Роль самого Петра Болбочана в тому, що сталося, важко переоцінити. Ось, наприклад, що пише про нього сотник Запорожців Борис Монкевич:

Болбочан був однією з найяскравіших фігур у цілому корпусі. Великий організатор та здібний стратег. Його вмінням користуватися всім на благо справи та успіху пояснюється такий швидкий наступ Запорожців на Крим, хоча завжди вони мали перед собою значно сильнішого ворога. У боях проявив себе Болбочан справді талановитим полководцем. У жодному складному становищі, ні за яких обставин не втрачав можливості орієнтуватися. Особисто був надзвичайно хоробрим. Найчастіше керував боєм особисто і завжди був у найнебезпечніших місцях, чим викликав піднесення духу Запорожців, які під його керуванням завжди були переможцями. Слава про нього дуже швидко розійшлася і приваблювала під його прапори багато військових людей. Приїжджали здалеку, щоби запропонувати йому свої послуги. Запорожці, які служили під його керівництвом, пишалися цим...

Йому вірили всі, бачачи в ньому взірць чесноти та порядку. У житті був дуже скромний, без манії величі. Хороший товариш, який ніколи нікого не залишив у біді і завжди дотримувався свого слова та обітниць. Всі ці риси викликали в людини безмежну довіру до неї. Запорожці щиро любили його, були віддані йому та готові виконати кожне його бажання. Ніколи не було в

частинах непорозуміння, якого не можна було б залагодити одним ім'ям Болбочана. Він ніколи не підвищував голоси, нікого не розносив, як це робить більшість стройових командирів. Вистачало одного погляду Болбочана, щоб людина розуміла, чого вона бажає і задоволена вона чи ні...

При проїзді автомобіля Болбочана до міського самоврядування натовп народу так щільно його оточив, що він не міг проїхати і боявся, що його понесуть на руках. Усі вулиці були заповнені народом, який вийшов проводити Запорожців. Мешканці всієї Таврії виходили з містечок та сіл, щоб вітати наше військо.

3.5. Загострення конфлікту з урядом УНР

Після виходу із Криму Запорожці розквартиувалися у Мелітополі. Тут продовжилася історія Києва: представники уряду з крайньою недовірою ставилися до Болбочана та Запорожців. Їх звинувачували у реакційності, а після випадку зі зупинкою і роззброєнням кількох ешелонів з матросами, що вирушали з Криму, мелітопольський комісар поставив питання про усунення Болбочана. У результаті конфлікт вдалося залагодити – Болбочан залишився на своїй посаді, але випустив з-під арешту частину матросів, не повернувши їм зброї. З приходом до влади Гетьмана Скоропадського Мелітопольське керівництво змінилося. Тепер посади зайняли не затяті соціалісти, а російські офіцери. Тепер Болбочана та Запорожців звинувачували вже у русофобії та шовінізмі. Їх вважали небезпечними елементами. На сам факт перевороту Болбочан та Натієв відреагували спокійно, розгін Центральної Ради мало кого хвилював, дуже мало козаків та старшин покинули Запорожців. Інші спокійно залишилися на українській службі. Сама ж дивізія переїхала до Олександрівська, розквартиувавшись знову поряд з УССцями.

З Олександрівська практично відразу Запорізька Дивізія була переведена на схід, на кордон Курської та Воронежської областей, де з'єдналася з рештою корпусу. Сам Петро Болбочан 5 листопада 1918 року був

підвищений до полковника. Почалася охорона кордонів Української Держави. Майже три місяці Запорізька дивізія вела виснажливі бої з більшовиками у Слов'янську.

Ситуація в Україні на той час була не спокійна. Частина українських соціалістів розпочала переговори з більшовиками щодо підтримки всеукраїнського повстання. Так Винниченко домовився через Раковського та Мануїльського про підтримку Радянської Росії. Повстання ставало неминучим: становище селян, які становили більшість населення, стало нестерпним через внутрішню політику Скоропадського, робітники в масі своїй були пробільшовицьки налаштовані і виступали проти «панів». ⁴⁶

Неминучість повстання розумів і Болбочан. Однак він не був політиком – як інакше розцінювати факт, що він звернувся до Скоропадського із пропозицією особисто Гетьману очолити повстання, об'єднавшись із соціалістами, та змінити форму держави. Природно, ця пропозиція була відкинута. Натомість активну діяльність проти Української Держави почали вести «білі» сили. Оцінивши всі ці чинники, Болбочан погодився взяти участь у повстанні на боці Директорії на чолі з Петлюрою та Винниченком.

15 листопада 1918 року полковник Петро Болбочан отримав призначення від Директорії стати на чолі Запорізького корпусу та стати командувачем усіх сил Лівобережної України. Цього ж дня він прибув до Харкова для встановлення там влади Директорії. Там насамперед він припинив спроби захоплення влади як про-більшовицькими радами, так і про-білими організаціями. Як говорилося у його наказі:

Оголошую, що жодних Рад робітничих депутатів, монархічних організацій, які намагаються захопити владу, я не допущу. Наголошую, що ми боремося за самостійну демократичну Українську Державу, а не за єдину Росію, якою б вона не була – монархічною чи більшовицькою.

⁴⁶ Реєнт О. П. Українська революція і робітництво : Соц.-політ. та екон. зміни 1917-1920 рр. Київ, 1996. 265 с.

Без боїв не обійшлося – Полтаву, в якій був гетьманський гарнізон та німецькі загони, довелося брати силою. При цьому німці за деякий час оголосили про свій нейтралітет (як і практично по всій Україні). Коли війська Болбочана вели бої за місто, владу захопили повстанці-соціалісти, які виступали проти Директорії. На решті Лівобережжя владу, як правило, захоплювали повстанці, що йшли під гаслами Директорії, проте фактично багато хто з повстанських отаманів не зважав на центральну владу. Нерідко спалахували заколоти та відбувалися бої між Запорозжцями та прабільшовицькими повстанцями.

У самому Харкові Болбочан владу в руки взяв швидко та рішуче, не намагаючись лавірувати між політичними угрупованнями. Так двічі були розігнані спроби провести з'їзд більшовиків, було частково заарештовано більшовицький «уряд», також розігнано з'їзд меншовиків, які агітували проти Української Держави. Зрештою, Болбочан наказав передавати до військово-польового суду всіх агітаторів незалежно від того, до якої партії ті належали.

Це викликало різку реакцію Винниченка та інших соціалістів. Так, Винниченко (на той момент – голова Директорії) вкрай негативно висловлювався про «реакціонера-отамана», через пресу поливав його брудом за розгони робітників та селянських з'їздів, називав «дутим національним героєм», вимагав відставки Болбочана. Однак Петлюра не погодився на відставку. Щоправда, і вимоги Болбочана про переведення частини Запорозжців до Києва та призначення на старшинські посади справді бойових старшин, а не політиків, не були задоволені. Винниченко продовжував вести переговори з більшовиками, а Болбочан, бачачи ситуацію на східному кордоні, намагався максимально зміцнити оборону.

Переговори та загравання з більшовиками з боку соціалістів тривали, але й війна тривала. Почався широкомасштабний наступ на Лівобережжі. Болбочан неодноразово доповідав до Києва, що більшовицькі війська вже не просто сконцентровані біля кордонів УНР, вони їх переходять: бої йдуть уже

в районі самого Харкова... Але Винниченко вважав за краще вірити запевненням наркома закордонних справ Росії Чичеріну, який запевняв, що жодних військ там немає, а ось своїми діями Болбочан провокує війну Радянської Росії із УНР. Позиція Українського Уряду виявилася парадоксальною: замість допомоги та сприяння своїй же власній армії, яка вела бої з більшовиками, Воно воліло вести з ними переговори, запевняючи в дружбі, і звинувачувати Болбочана у провокаціях та розпалюванні війни. Усі вимоги Болбочана дати йому підкріплення ігнорувалися, а звинувачення через пресу продовжувалися.

Не маючи підтримки з Києва, Болбочан мусив вести оборонні бої. Цього разу удача не супроводжувала його – паралельно з наступом більшовиків з боку Росії стали відбуватися повстання в самій Україні. Та ще й німці, які хотіли вже тільки якнайшвидше вирушити додому, почали вести переговори з більшовиками. Так у Харкові дійшло до того, що німці спробували заарештувати Болбочана та його штаб, а також оголосили себе нейтральними при настанні більшовиків і продавали їм зброю. 1 січня 1919 року в Харкові спалахнуло більшовицьке повстання. Відповідно до домовленостей, німці не робили дій до його придушення, а, навпаки, виставили ультиматум Болбочану – відвести війська з міста. 3 січня Харків був зайнятий 5-м радянським полком. Паралельно відбувається наступ на всьому фронті. З тяжкими втратами Запорозжці, а також і частини Слобідського Коша, що знаходилися на Лівобережжі, змушені були відступати по залізничних лініях.⁴⁷

І в цей же час Український уряд відмовляється офіційно оголосити війну Радянській Росії, а Болбочана різко критикують за «невміння самотійно впоратися у простій ситуації». Після чергової доповіді Болбочан, описав всю критичність ситуації, констатував, що змушений відступати далі від Харкова – на Полтаву та Лозову. До штабу до нього прислали з Києва

⁴⁷ Коваленко, Сергій. Болбочан Петро Федорович // Чорні запорозжці: історія полку. 2-ге видання. — Київ: Видавництво «Стікс», 2015. — 368 с.

отамана Василя Тютюнника. Він мав «допомогти» впоратися із ситуацією, а на практиці виявилося, що приїхав для чергових нападок на Болбочана. Так Тютюнник навіть загрожував йому арештом за відсутність на формі Запорозців «революційно-червоного кольору під тризубцями». Болбочан не зазнав цього – Тютюнник залишив Полтаву. Дивно, але в той же час Болбочана почали звинувачувати в змові з Добровольчою Армією: мовляв, він частину своїх військ передає їй. Досить дивні звинувачення, якщо ще за кілька місяців до цього денікінські агенти спробували вбити Болбочана в Харкові (тоді внаслідок замаху було поранено солдатів варти).

Тільки 16 січня, після втрати Харкова, відступу по всьому фронту і масових повстань у тилу, Український Уряд офіційно «констатував стан війни України з Радянською Росією, який фактично тривав з листопада 1918 року».

Протягом кількох днів тривали бої за Лозову та Павлоград – ці вузлові станції кілька разів переходили з рук до рук, але в результаті, 17 січня Лозова була взята військами Дибенка. Тепер уже й у Києві усвідомили весь тягар ситуації, і навіть відправили на допомогу Запорозцям підкріплення – Фастівський курінь та один полк Січових Стрільців під командуванням Сушка. Причому спочатку Петлюра, відправляючи січовиків, планував поставити на чолі всього фронту Сушка, підкоривши йому Болбочана. Фактично цього не сталося.

Ось як описує цю ситуацію сам Болбочан у своєму рапорті Петлюрі перед відступом із Полтави:

«Усі мої старання, докладені до того, щоб Київ оцінив та зрозумів поточний момент на фронті, не принесли успіху. У своїх спробах я йтиму далі. Ситуація Вам відома. Наступати на ворога я не маю сил, всі мої вірні полки втомлені, з них більшість уже перебита, а решта до бою не готова. ... Ваша допомога – один міф... авангарди моєї допомоги вже прийшли. Але я не маю часу їх обеззброїти, бо це збрід, а не військо: це фастівський курінь.

Інші частини, які йдуть із Києва, такі самі. Січовики будуть кращими, але один полк, який тільки виходить з Києва — це не допомога, і це буде пізно!... Київ надсилає частини неодягнені, без продовольства — так можуть чинити лише люди, які не розуміють військового стану. Але це все дрібниці. Полтаву я залишаю, бо втримати її не маю сил. ...

В цей же час Болбочан знову вчинив не як політик: він спробував переконати Директорію, що необхідно укласти союз із Антантою (проти чого категорично виступали соціалісти).

У своїй доповіді я просив Директорію домовитися з Антантою. Може, треба піти на компроміс — але нам критично потрібно хоча б 3 дивізії французів, щоб з їхньою допомогою очистити Україну від ворогів. Потрібно три дивізії, а якщо зволікатимете — то й трьох не вистачить. Я не боюся говорити правду і не боюся суду історії, це мій погляд патріота. Я все сказав — тепер слово за Директорією. Моє прохання — не губить Україну!»

Але переговори з Антантою провалилися: французьке командування небезпідставно заявило, що Винниченко той же більшовик, а тому вести з ним будь-які переговори воно не має наміру. Запорожці відступили на Кременчук, де планувалося організувати новий рубіж оборони Києва.

У цей час Болбочан наказав отаманові Волоху, чиї сили стояли найближче до Дону, розпочати переговори з Донським військом для того, щоб вести спільні бойові дії проти більшовиків. Болбочан вирішив розпочати переговори на свій страх та ризик. Тут же посилювалися звинувачення у спробах увійти в союз із Добровольчою армією, Винниченко та його однопартійці вкотре повели тиск на Болбочана у пресі та на урядовому рівні.

3.6. Арешт і розстріл

Несподівано Волох зняв свої сили з фронту, і в ніч із 24 на 25 січня ввів їх до Кременчука. Болбочан був заарештований за наказом Петлюри — за самовільне ведення переговорів із донцями. Сам Волох писав Петлюрі, що

заарештував Болбочана у зв'язку з його «орієнтацією на Дон» і через повну недовіру до нього з боку війська. Волох став на чолі Запорозжців. Відразу після арешту, вірні Болбочану полки спробували організувати штурм, щоб відбити його, але за власним наказом Болбочана вони відійшли — він не хотів проливати зайву кров. За деякими даними, Петлюра особисто наказав арештувати Болбочана: Волох мав його розстріляти разом зі штабом на місці, але виступ Запорозжців ясно показав, що у разі розстрілу бійні не уникнути.

Заарештованого Болбочана доставили до Києва, де посадили під домашній арешт у готелі Континенталь, у сусідньому номері з Петлюрою. Однак жодного спілкування з Петлюрою не було — ні офіційно, ні особисто Болбочану не було висунуто жодних звинувачень. За версією Мартоса, ще одного колишнього прем'єр-міністра соціаліста, Болбочана та його полковників мали судити, проте суду не сталося через те, що «Болбочан уже відкрив фронт, і почалася евакуація Києва». Досить дивне звинувачення, враховуючи, що саме для арешту Болбочана було знято з фронту частину військ та й навряд чи арешт головнокомандувача міг сприяти перемогам Запорозжців. Як би там не було, жодного суду не відбулося.⁴⁸

Від Запорозжців до Києва прибула делегація старшин, які просили повернути командування Болбочану (від Вінниченка вони отримали пояснення, що Болбочана заарештовано за «недемократичність»). Зверталися до Петлюри отамани Григор'єв та Божко, які не могли зрозуміти, за що заарештовано одного з найкращих воєначальників. Сам Болбочан неодноразово звертався до Петлюри та військового міністра з вимогою висунути йому звинувачення та судити, або відпустити назад до штабу Запорозжців. У результаті, не отримавши жодних офіційних звинувачень і без суду, Петро Болбочан отримав дозвіл виїхати з дружиною до Галичини та заборону виїжджати за її межі. 31 січня 1919 року родина Болбочанів виїхала до Станіслава (сучасний Івано-Франківськ).

⁴⁸ Коваль, Р. Недовге щастя полковника Болбочана // Ренесанс напередодні трагедії. — Київ, 2003. 302с.

Вже перебуваючи у Станіславі, Болбочан продовжував звертатися до Уряду, намагаючись з'ясувати, в чому він був звинувачений і чому не може продовжувати далі керувати Запорозжцями. Жодних відповідей на це не було. Про Болбочана наче забули: не проходило ні суду, ні слідства над полковником.

А сам уряд тим часом рухався "назустріч йому" - на захід. Більшовики зайняли Київ, розпочався період, який їдко, але справедливо називали «у вагоні Директорія, під вагоном територія». Відкотившись на захід, залишки армії УНР намагалися перегрупуватися, столиця постійно переносилася з міста в місто, змінювався і сам уряд (Винниченко на догоду Антанті пішов зі складу Директорії). Все це супроводжувалося постійною політичною боротьбою – боролися між собою партії соціалістів-демократів, соціалістів-революціонерів (що склали Уряд УНР), соціалістів-самостійників, демократів-хліборобів та інші, дрібніші.

Також були спроби реорганізувати армію, яка складалася з малої кількості кадрових військових, але великої кількості повстанців, колишніх селян. Хлібороби-демократи (УДХП) розробили план усунення Директорії від влади. Він перебував у тому, щоб за допомогою двох найбільш боєздатних об'єднань української армії — Запорізького корпусу полковника Болбочана та корпусу Січових стрільців полковника Коновальця встановити на Україні військову диктатуру. Рішення УДХП було однозначним: «Необхідно їхати до Болбочана. Єдина надія на нього».

Крім цього, Міхновський хотів запропонувати полковнику поповнити його військові частини «добровольцями-хліборобами», яких на той час налічувалося приблизно 3 тисячі. Надалі УДХП після переговорів із «Союзом хліборобів-власників» висловила готовність мобілізувати ще приблизно 40 тисяч людей. Здебільшого це були представники українських середніх та дрібних землевласників.

Замість комісарів було створено інститут державних інспекторів. Інспектори мали стежити за виконанням наказів центральної влади, допомагати командирам у зв'язках із Центром. У разі надзвичайних подій інспектори мали право усувати командирів, замінюючи їх тимчасово людьми на власний розсуд (до офіційного призначення з центру). Також було створено Військовий Суд чинної Армії, внесено зміни до законів (доти смертної кари в УНР не було, випадки страти, як правило, пов'язані з вирішенням конкретних отаманів). Усе це було спрямовано утримання армії від розкладання, зміцнення її боєздатності.⁴⁹

У травні 1919 року делегація Запорожців знову попросила повернути Болбочана. На це Петлюра вже відповів:

"Запорізький корпус хоче поставити нового монарха, нового Гетьмана... Поки я стою на чолі Республіки – не буде Болбочана на службі в Республіці!"

Самому ж Болбочану Уряд запропонував виїхати до Італії – офіційно для вирішення питань з українцями-військовополоненими у цій країні, неофіційно – щоб позбутися його. Полковник погодився з цим призначенням і став чекати на відправлення, для чого переїхав до Проскурова (сучасного Хмельницького), туди ж, де були розквартировані Запорожці.

У цей час ще більше посилювалися політичні тертя - займаючи територію всього в кілька повітів, українські політики все одно продовжували відчайдушно битися за владу, не зважаючи на важкий період. Найбільш активними у цьому плані були партії соціалістів-самостійників і демократів-хліборобів (обидві партії перебували в своєрідній опозиції до Уряду, що складався з лівіших соціалістів). Своїми діями і вони, і соціал-демократи призвели до чергової урядової кризи: деякі міністри просто зникли, взявши виділені гроші, інші виявлялися абсолютно неготовими до роботи. Петлюра

⁴⁹ Сідак, В., Осташко, Т., Вронська, Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. — Київ: Темпора, 2004. — 416 с.

своїм особистим наказом створив новий Уряд – на чолі з Борисом Мартосом, одним із найлівіших політиків УНР. Пізніше членів Уряду було заарештовано, сам Петлюра терміново залишив столицю, Рівне. Але того ж дня із вірними йому солдатами Петлюра захопив Рівне без бою. Міністрів було відпущено, сам Оскілко зміг втекти.

Після невдалої спроби перевороту, дійшли висновку, що єдиним опонентом Петлюрі серед військових може стати Болбочан. До Станіслава прийїхав друг Болбочана, один із лідерів партії демократів-хліборобів Сергій Шемет. Він і переконав Болбочана спробувати щастя ще раз – спробувати знову стати на чолі Запорізького корпусу. Полковник погодився – весь цей час він жадав повернутись до Запорожців.

9 червня 1919 року Петро Болбочан прийїхав до штабу Запорожців, де зустрівся зі своїми старшинами. Тут же старшини вкотре написали прохання Петлюрі про призначення Болбочана командувачем, а державний інспектор Гавришко на підставі цього прохання зняв чинного командувача з посади, призначивши полковника Болбочана командувачем Запорожців.

Реакція Петлюри була швидкою та різкою – негайно до розташування Запорожців виїхав генеральний інспектор Кедровський, який оголосив призначення Болбочана незаконним. Однак Болбочан оголосив, що його хочуть козаки та старшини, а отже, він не може піти проти їхньої волі. Самі козаки вимагали, щоб Петлюра особисто прийїхав і роз'яснив ситуацію, а до того часу їх командувачем вважають Болбочана. Старшини навіть хотіли заарештувати Кедровського, але Болбочан наказав його відпустити вільно. Наказавши заарештувати інспектора Гавришка та Шемета, Кедровський відбув. А Болбочан поширив за Проскуровим звернення, в якому повідомляв, що нарешті знову став на чолі Запорожців, і не намагається жодним чином вплинути на політичну ситуацію.

Петлюра спочатку наказав старшині Січових Стрільців Сушко заарештувати Болбочана, проте особистим наказом полковник Коновалець

заборонив Сушку залишати фронт. Тоді Петлюра знов відправив до Запорожців представників для переговорів. Сам Болбочан пропонував зустрітися з Петлюрою, щоби в особистій розмові вирішити ситуацію, але той відмовився. Навпаки, Петлюра викликав до себе делегатів від Запорожців і вкотре оголосив, що Болбочан незаконно захопив владу. Повага до Головного Отамана переважила любов до бойового командира – Болбочана заарештували самі Запорожці.⁵⁰

Суд на полковником був швидким: вже 10 червня Військовий суд розглянув справу. Того ж дня Петра Болбочана було засуджено до смерті. До останнього він не вірив у можливість такого результату – і він сам, і старшини Запорожців писали петиції до Уряду та Петлюри. Але Петлюра демонстративно відмовився втручатися у процес, просто ігноруючи ці послання. Так самі Запорожці зверталися до уряду Мартоса:

«З болем у серці... тим колам, які руйнували Україну і досі продовжують цю руйнацію... що життя вважаємо під персональною відповідальністю урядовців УНР... Отамана ніхто не має права від нас ...»

Але Мартос не взявся захищати «реакціонера», а навпаки, всіма силами намагався «відкрити змову». Петлюра ж, маючи право помилувати полковника, сам різко запитував у Мартоса, з якого права той затримує виконання вироку.

У в'язниці Болбочана «обробляли», щоби він видав спільників. Вже побитого, напівживого, його двічі виводили на розстріл, де стріляли не зарядженою зброєю. Втретє, 28 червня 1919 року, розстріл був справжній. За командою "Вогонь!" розстрільна команда не ворухнулася – не могли солдати стріляти у легендарного полковника, підкорювача Криму. Тоді начальник розстрільної команди Чеботарьов особисто вистрілив у нього двічі, після чого скинув у яму і наказав закопати. Місце поховання полковника Петра

⁵⁰ Лук"янчук Г. "Петро Болбочан - той, хто не схилив знамен". Слово Просвіти. 2020. 8–14 жовт. С. 2.

Болбочана невідоме; відомо лише те, що розстріл відбувався поряд із платформою Балін (зараз Дунаєвецький район Хмельницької області).

Так безславно закінчилося життя одного з найвидатніших українських воєначальників Громадянської Війни. Не будучи політиком, він не розпізнав моменту, коли його спробували використати у своїх інтересах люди, яких влада цікавила більше, ніж Україна. За свою аполітичність він і поплатився. Розмовляючи з прокурором під час суду, Болбочан так охарактеризував свою «політичну платформу»:

«...- У політиці не розуміюся, - відповів обвинувачений - навіть не знаю, яка є різниця між есерами та есдеками. Відчував лише, що вони вносять хаос у життя.

- Не дуже добре це характеризує пана полковника. Звісно, Уряд УНР складається із представників двох партій. Якщо дозволите, чи не дозволите повідомити, якою була ваша політична концепція?

- Худо зробив, - відповів обвинувачений. - По суті, я й політичної концепції жодної не мав. Знав лише одне, що партії – це народ. Якби народ був за партіями, то ми давно вже звільнили б Україну від більшовиків. Я за тверду владу був. Народ поважає ту владу, яка може надати йому наказ і виконання цього наказу може проконтролювати. Одне підтверджую, погано зробив, що довірився людям, які мене підвели. Тепер я, власне, один. Україна — моя батьківщина, їй я служив і хочу служити.»⁵¹

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Розділ присвячений життю та військовій кар'єрі Петра Федоровича Болбочана, надає глибоке розуміння його шляху від народження до ключових етапів служби у російській імператорській армії, а потім і в армії

⁵¹ Ткачук О. Петро Болбочан - захисник української державності та жертва її дрібних авантюристів та інтриганів при владі. Українське слово. 2019. 21 черв. – 10 лип. С. 13–14.

УНР. Біографія Петра Федоровича Болбочана є яскравим прикладом трансформації людини з провінційного духовного середовища на лідера військово-національного руху. Його шлях — від сина священника до одного з найталановитіших українських командирів доби визвольних змагань — демонструє, наскільки глибокими можуть бути мотиви служіння ідеї незалежної України. Освіта, здобута в семінарії та Чугуївському юнкерському училищі, сформувала у ньому водночас дисципліну, моральну стійкість і гнучкість мислення, що проявилися з особливою силою в роки Першої світової війни.

Його активна участь у бойових діях, отримані нагороди, а згодом — цілковите переосмислення ідентичності та рішуча підтримка українізації армії, свідчать про глибоку національну самосвідомість Болбочана. Він не лише став одним із перших офіцерів, що перейшли на бік УНР, а й активно формував її військову силу, залишаючись вірним українській справі до останнього.

Постать Болбочана символізує велику кількість українських офіцерів, які, пройшовши школу імперської армії, зрештою стали на захист незалежності своєї Батьківщини. Його біографія є водночас драматичною і героїчною, а його приклад — джерелом натхнення для наступних поколінь українських військових і громадян. Це життя, яке варто пам'ятати, вивчати й осмислювати — як з погляду історії, так і з огляду на національні цінності, за які він боровся.

РОЗДІЛ 4

ОЦІНКА ІСТОРИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ТА СУЧАСНЕ СПРИЙНЯТТЯ

4.1. Оцінка історичного значення

Петро Болбочан є однією з ключових фігур в історії українського національно-визвольного руху початку ХХ століття. Він прославився завдяки своїм військовим талантам та сміливості. Він очолював успішні операції під час українсько-російської війни, включаючи визволення Криму від більшовиків у 1918 році. Його діяльність сприяла зміцненню Української держави у складний період її становлення.

Болбочан проявив себе як видатний військовий лідер. Його найвідоміша операція – Кримський похід 1918 року – стала блискучим прикладом військової стратегії. Він зумів організувати і провести швидкий і успішний наступ, звільнивши Крим від більшовиків. Цей успіх підвищив моральний дух українських військ і продемонстрував можливість ефективного спротиву більшовицьким силам.

Болбочан був одним з ключових військових лідерів Української Народної Республіки (УНР). Його діяльність сприяла зміцненню української державності в період її становлення. Він активно підтримував Центральну Раду і був прихильником незалежної України, що робило його однією з ключових фігур у формуванні національної армії та захисті суверенітету країни.⁵²

Історики продовжують вивчати життя та діяльність Петра Болбочана, намагаючись об'єктивно оцінити його внесок у національно-визвольний рух. Нові дослідження розкривають додаткові сторони його діяльності та допомагають глибше зрозуміти контекст і значення його дій. Важливо відзначити, що історична оцінка його ролі продовжує еволюціонувати, адже

⁵² Українська військова еліта ХХ ст.: полковники Євген Коновалець і Петро Болбочан. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CTCIDBTjyWs> . 2020. (дата звернення: 15.04. 2024)

відкриваються нові документи та з'являються нові погляди на події того часу.

4.2. Сучасне сприйняття

Сьогодні Петро Болбочан вважається одним із національних героїв України. Його ім'я часто згадують у контексті боротьби за незалежність, а його діяльність вивчають у школах та університетах.

В різних містах України встановлені пам'ятники та меморіальні дошки на честь Болбочана. Його іменем називають вулиці, школи, а також військові частини. Це свідчить про те, що його внесок у боротьбу за незалежність країни не забутий і високо цінується.

Так 4 жовтня 2020 року у Києві відкрито погруддя П. Болбочану за адресою вул. Січових Стрільців, 86. У 2005 році в селі Балін було встановлено на його честь пам'ятний знак. У Львові є Вулиця Полковника Петра Болбочана. У 2013 році 1 червня вулиця Кірова у Луцьку була перейменована на честь Петра Болбочана. У 2015 році 17 грудня вулицю Командарма Каменєва у Києві було перейменовано на честь Петра Болбочана. У Дніпрі колишня вулиця Чапаєва була перейменована на вулицю Болбочана. Вулиця Петра Болбочана є у місті Бровари. Провулок Петра Болбочана є у місті Житомир. Вулиця Петра Болбочана є у місті Хмельницький (колишня Городовикова) з 24 лютого 2016. Вулиця Петра Болбочана є у місті Харків (колишня Клапцова) з 17 травня 2016 Провулок Петра Болбочана є у місті Полтава (колишній червоний) з 20 травня 2016 Вулиця Петра Болбочана є у місті Запоріжжі. Вулиця Полковника Болбочана є у місті Сміла. 14 жовтня 2020 року у 3-й бригаді оперативного призначення Національної гвардії України надано почесне найменування «імені полковника Петра Болбочана».

В сучасній українській культурі образ Болбочана набув нового життя через книги, документальні фільми, та публікації в ЗМІ. Його історія

надихає нові покоління на вивчення національної історії та пошук власного місця в ній.⁵³

В умовах сучасної політичної ситуації в Україні постать Петра Болбочана має особливе значення. Він служить прикладом боротьби за незалежність і суверенітет, що актуально в контексті сучасних викликів, з якими стикається країна. У школах та університетах України вивчення життя Петра Болбочана сприяє вихованню патріотизму серед молоді. Викладачі використовують його приклад, щоб показати важливість національної самосвідомості та відданості своїй країні. Його образ також знаходить відображення у фільмах та документальних стрічках, що популяризують історію Української Народної Республіки та її борців за незалежність. Історичні музеї та виставки присвячують окремі експозиції Петрові Болбочану, представляючи документи, пов'язані з його життям та діяльністю. Це дозволяє глибше зрозуміти його внесок у боротьбу за незалежність України. У наукових колах постать Болбочана досліджується з різних сторін. Історики та політологи аналізують його політичну діяльність та вплив на подальший розвиток українського державотворення. Його біографія стає темою численних дисертацій та наукових статей. В епоху цифрових технологій образ Петра Болбочана активно популяризується в інтернеті та соціальних мережах. Створюються спеціалізовані веб-сайти, блоги та сторінки в соцмережах, присвячені його діяльності. Це дозволяє донести інформацію про Болбочана до широкого кола користувачів, особливо молоді.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Розділ дослідження був присвячений осмисленню історичного значення постаті Петра Болбочана та аналізу його сучасного сприйняття в українському суспільстві. Розгляд цих двох аспектів — оцінки минулого та

⁵³ Велич особистості 19.06.16 Петро Болбочан. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2Ur5tVFYKpw> . 2016. (дата звернення: 15.04. 2024)

формування національної пам'яті — дозволив не лише завершити дослідницький аналіз, а й окреслити актуальність вивченої теми для сучасної України.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що внесок Петра Болбочана в історію української державності має вагомий внесок. З одного боку, він постає як талановитий командир, який у надзвичайно складних умовах продемонстрував високі організаторські та стратегічні здібності. Його роль у формуванні боєздатних частин українського війська, зокрема Окремого Запорізького загону, є беззаперечною. Успішне проведення Кримської операції 1918 року стало яскравим прикладом ефективного військового керівництва в умовах обмежених ресурсів, політичної нестабільності та зовнішньої загрози.

З іншого боку, подальша доля Болбочана — конфлікт із політичним керівництвом УНР, арешт та страта — демонструє характерні риси державного безладдя того часу. Його знищення як командира стало проявом внутрішньополітичних чвар, які завдали серйозного удару по бойовому духу армії й легітимності українського уряду. Таким чином, постать Болбочана набуває символічного змісту: він уособлює не лише здобутки, а й трагічні втрати Української революції.

Оцінка історичного значення Болбочана також має амбівалентний характер. У радянській історіографії його ім'я майже не згадувалося або згадувалося з негативною конотацією — як приклад «буржуазного націоналізму». Натомість українська еміграційна історіографія та сучасні незалежні дослідження акцентують увагу на його державницьких якостях, жертвності та вірності ідеалам незалежності. Більшість сучасних істориків визнає, що саме через конфлікти політиків з армією, таких як у випадку Болбочана, УНР не змогла втримати державну незалежність.

Аналіз сучасного сприйняття Петра Болбочана показав, що його постать поступово повертається у публічну пам'ять та стає одним із символів українського героїзму. Ім'я Болбочана з'являється в назвах вулиць, меморіальних дошках, музеях, про нього створюються документальні фільми, проводяться військово-історичні реконструкції. Його образ інтегрується у шкільні підручники, телевізійні програми, громадські ініціативи — і таким чином формує сучасний національний пантеон.

Особливо важливим є те, що постать Болбочана слугує об'єднавчим символом для українського війська. Його біографія використовується як приклад патріотизму, офіцерської честі та відданості обов'язку. У цьому сенсі досвід Болбочана набуває не лише історичної, а й освітньої, виховної функції. З огляду на сучасну російсько-українську війну, популяризація таких постатей є необхідною для моральної мобілізації суспільства та збереження тяглості національної традиції.

Водночас автор підкреслює, що процес повернення Петра Болбочана в українську історичну пам'ять ще не завершено. Його постать досі викликає дискусії — як через складні політичні взаємини з лідерами УНР, так і через відсутність офіційної реабілітації або чіткого державного визнання. Це вимагає подальшої роботи істориків, дослідників, культурних інституцій та державних органів.

Отже, четвертий розділ дозволив зробити важливі узагальнення. Петро Болбочан — це не просто військовий командир, а символ українського державницького прагнення, яке, попри внутрішні протиріччя та зовнішній тиск, залишається актуальним і в XXI столітті. Його спадок — це водночас урок і натхнення, нагадування про ціну незалежності та відповідальність, яку несе кожен, хто стає на її захист.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було реалізовано поставлену у вступі мету — всебічно проаналізувати роль Петра Болбочана у формуванні української армії під час революційних подій 1917–1921 років. Завдання, сформульовані у вступній частині, були послідовно вирішені упродовж усіх чотирьох розділів.

Зокрема, проведено ґрунтовний аналіз військово-політичної діяльності Болбочана, що дозволило виявити його унікальний внесок у побудову регулярного українського війська. Досліджено його управлінські рішення в період командування Окремим Запорізьким загonom, їхній вплив на хід бойових дій та загальну динаміку воєнних кампаній. Вивчено взаємодію з іншими військовими й політичними лідерами та розглянуто вплив діяльності Болбочана на консолідацію українського національного руху й формування обороноздатності УНР.

У першому розділі було зосереджено увагу на стані наукової розробки теми. Автор проаналізував наявну історіографію, виокремивши найважливіші дослідження сучасників Болбочана, а також пізніших науковців. Джерельна база роботи охоплює мемуари, архівні матеріали, наукові праці, документальні й художні публікації, що дозволило побудувати комплексний портрет героя дослідження. Також у розділі представлено методологічні підходи, зокрема використання історико-порівняльного, кількісного, критичного аналізу джерел та біографічного методу. Завдяки цьому було забезпечено наукову об'єктивність викладу.

Другий розділ присвячено ширшому контексту — Українській революції 1917–1921 років. У ньому окреслено загальноісторичні обставини, в яких розгорталася діяльність Петра Болбочана. Розкрито особливості національно-визвольного руху, що мав як соціальний, так і національний характер. Детально висвітлено становлення Армії УНР, показано складнощі з її

формуванням: брак кадрових офіцерів, вплив політичних амбіцій, слабка дисципліна та політизація. Цей розділ створює міцне тло для подальшого аналізу конкретної постаті в третьому розділі.

Третій розділ є центральним у роботі й детально висвітлює життєвий шлях Петра Болбочана: від ранніх років до трагічного кінця. Ретельно проаналізовано початок його кар'єри у російській імператорській армії, події переходу на бік УНР та активну участь у розбудові українського війська. Висвітлено його командування Запорізьким корпусом, зокрема хід Кримської кампанії, під час якої Болбочан проявив виняткові лідерські й стратегічні якості. Значну увагу приділено його політичній наївності, що зрештою стало причиною конфлікту з керівництвом УНР, арешту та страти. Особливу цінність має звернення до особистих свідчень самого Болбочана, які показують його як людину, щиро віддану справі української державності.

У четвертому розділі досліджено історичне значення й сучасне сприйняття постаті Петра Болбочана. Автор показує, як його образ трансформувався впродовж XX–XXI століть: від замовчування радянською історіографією — до пошанування як героя боротьби за незалежність у сучасній Україні. Аналізується його репрезентація в культурі, медіа, освіті, науці, військовій традиції. Болбочан постає як символ, професіоналізму й гідності, а його ім'я надихає нові покоління українських військових. Зроблено висновок, що осмислення спадку Болбочана є важливою складовою сучасної національної ідентичності.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило вагому роль Петра Болбочана в історії українського державотворення. Він належить до когорти військових лідерів, які стали основою для формування регулярної української армії. Попри політичну наївність і трагічну долю, його постать є прикладом рішучості, стійкості та вірності ідеалам незалежності.

Постать Петра Болбочана, попри свою складність і неоднозначність, є надзвичайно показовою для розуміння характеру українського визвольного руху. Його приклад ілюструє, як військова ініціатива, рішучість та стратегічне мислення можуть виявитися ключовими в умовах нестабільності та політичного хаосу. Водночас трагічна розв'язка його кар'єри засвідчує загальні проблеми державотворення в Україні того часу — нестачу політичної єдності, кадрового дефіциту, хронічного суперництва між цивільною та військовою владою.

Особливої уваги заслуговує аналіз того, як армія у період революції 1917–1921 років стала не лише знаряддям боротьби за незалежність, але й вразливим елементом у політичних іграх. Досвід Болбочана вказує на те, що без налагодженого управління, довіри та взаємодії між командуванням і політичним керівництвом, навіть найталановитіші військові лідери не здатні досягти стратегічного успіху. Таким чином, його діяльність може бути розглянута як ілюстрація конфлікту між компетентністю та політичною доцільністю, що, на жаль, завершився драматично.

На сучасному етапі, коли Україна знову переживає етап боротьби за незалежність, дослідження таких постатей, як Болбочан, набуває особливої ваги. Воно дозволяє не лише краще зрозуміти витоки та традиції української армії, а й осмислити ті моральні та організаційні виклики, які стоять перед суспільством і сьогодні. Петро Болбочан — це приклад керівника, який не піддався ні тиску ззовні, ні політичній кон'юктурі, залишаючись відданим ідеї Української державності до останнього подиху.

Робота також засвідчила, що постать Болбочана поступово повертається в національну пам'ять, зокрема через популяризацію в культурних продуктах, публічних виступах істориків, перейменування вулиць, видання книжок та створення документальних фільмів. Це свідчить про потребу сучасного

українського суспільства у національних героях, навколо яких може формуватися історична свідомість та ідентичність.

Важливо, що під час написання кваліфікаційної роботи автор намагався не тільки описати фактологічну сторону подій, а й здійснити глибший аналіз причин і наслідків рішень, прийнятих Болбочаном. Використання міждисциплінарного підходу дало змогу не лише реконструювати біографію полковника, а й зрозуміти його світогляд, риси характеру, етичні принципи. Це дозволило відійти від спрощених або ідеалізованих образів та представити Болбочана як живу людину — рішучу, амбітну, часто жорстку, але водночас принципову.

Робота продемонструвала не лише значення окремої історичної постаті, але й глибше розуміння механізмів формування українського війська в умовах революції, громадянської війни та зовнішньої інтервенції. Вона відкриває перспективи для подальших досліджень: глибшого вивчення військової еліти УНР, аналізу співвідношення політики й армії, рефлексій на тему героїзації національних лідерів у сучасній Україні. Отже, дана кваліфікаційна робота стала спробою відновити історичну справедливість щодо одного з ключових діячів української революції. Вона підкреслює, що питання історичної пам'яті, військової честі та національної ідентичності є актуальними не лише для історичної науки, а й для формування майбутнього української держави. Внесок Петра Болбочана в історію України має бути належно оцінений не лише в академічному середовищі, а й на рівні державної політики пам'яті.

У перспективі доцільно здійснити комплексне багатотомне видання, присвячене діяльності Петра Болбочана, що охоплюватиме як військовий, так і політичний аспекти його життя. Окремого значення набуває популяризація його постаті серед молоді — через шкільні програми, військово-патріотичне виховання, освітні проєкти. Робота, що представлена, може стати однією з ланок у цьому довготривалому процесі повернення історичної правди.

На завершення варто підкреслити, що відновлення історичної справедливості стосовно постаті Петра Болбочана не лише вшанування минулого, а й внесок у майбутнє України. Бо, як доводить це дослідження, без осмислення боротьби за державність у минулому — неможливе її збереження в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Книги одного автора

1. Ресент О. П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. Київ, 1996. 265 с.
2. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. Київ: Книга пам'яті України, Просвіта, 1997. 416 с.
3. Бейкер М. Українська революція: концепція та історіографія. Київ, 1997. 163 с.
4. Крип'якевич І. Історія українського війська. Львів, 1936. 418 с.
5. Стельмах С. П. Методологія історії, методологія історичної науки. Енциклопедія історії України: Київ: Наукова думка, 2003. 132 с.
6. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ. 2018. 266 с.
7. Коваленко, С. Болбочан Петро Федорович // Чорні запорожці: історія полку. 2-ге вид. Київ: Видавництво «Стікс», 2015. 368 с.
8. Коваль, Р. Недовге щастя полковника Болбочана. Ренесанс напередодні трагедії. Київ, 2003. 302 с.
9. Малий словник історії України. відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Либідь 1997. 464 с.
10. Струцюк, Й. Г. Отаман Болбочан та інші: роман, майже документальний. Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2017. 192 с.
11. Грицак, Я. Нарис з історії України: формування модерної української нації XIX — XX ст. 2-ге вид. Київ 2000. 102 с.
12. Уряди України у XX ст. Київ: Наукова думка, 2001. 608 с.
13. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919 —1920): документи та матеріали. Центральний держ. архів вищих органів влади та управління України, Хмельниц. гуманітарно-педагогічна академія, Центр дослідж. історії освіти Поділля; упоряд.,

- авт. вступ. ст. В. Р. Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. 493 с.
- 14.Доценко, О. Зимовий похід (6.12.1919-6.5.1920). Варшава, 1932. 398 с.
- 15.Омелянович-Павленко, М. Спогади командарма (1917—1920): документально-художнє видання Київ: Темпора, 2007. 608 с.
- 16.Омелянович-Павленко М. На Україні 1919: переговори й війна з російською добровольчою армією. Прага: Накладом Комітету «Stilus», 1940. 97 с.
- 17.Стефанів, З. Українські збройні сили в 1917—1921 рр.: воєнно-історичний нарис. Коломия, 1935. 303 с.
- 18.Удовиченко, О. І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил, 1917—1921. Київ, 1995. 197 с.
- 19.Срібняк, І. Обеззброєна, але нескорена: інтернована армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921—1924 рр.). Київ 1997. 187 с.
- 20.Тинченко, Я. Ю. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917—1921). Кн. І. Київ: Темпора 2007. 408 с.
- 21.Тинченко Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917—1921) Київ: Темпора, 2011. 424 с.
- 22.Тинченко, Я. Герої українського неба: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 200 с.

23.Книги кількох авторів

- 24.Сідак, В., Осташко, Т., Вронська, Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника Київ: Темпора, 2004. — 416 с.

25.Енциклопедичні видання

- 26.Куйбіда В. Українська революція: сто років протистояння московській деспотії. Літературна Україна. 2017, 13 квіт. С. 8–9.
- 27.Лук'янчук Г. Петро Болбочан - той, хто не схилив знамен. Слово Просвіти. 2020 22с.

- 28.Мироненко, М. Українська національна революція. Мюнхен ; Лондон ; Торонто На Варті, 1951. 32 с.
- 29.Сивенко, Б. Українська революція 1917 р. і Симон Петлюра. Нові дні. 1963, С. 11–12.
- 30.Сідак, В. Полковник Петро Болбочан на тлі своєї доби. Воєнна історія. 2006 С. 36–45.
- 31.Ткачук, О. Петро Болбочан - захисник української державності та жертва її дрібних авантюристів та інтриганів при владі. Українське слово. 2019, С. 13–14.
- 32.Шейко, В. М. Наукова інтелігенція та Українська революція (1917–1921 рр.). Культура України. Серія: Мистецтвознавство. 2018, вип. 59. С. 244–263.
- 33.Шейко, В. М. Учителство й українська революція (1917-1921 рр.). Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. 2017, вип. 51. С. 8–42.
- 34.Монкевич, Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. 63–64 с.
- 35.Штендер Я. Засуджений до розстрілу. Львів, 1995. 56–57 с.
- 36.Мина Ж. В. Постать полковника Петра Болбочана на тлі подій національної революції 1917—1921 років Військово-науковий вісник Академії сухопутних військ ім. Гетьмана Сагайдачного. 2011, вип. 16. Львів С. 156-168.
- 37.Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Наукове товариство імені Шевченка Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. 32 с.
- 38.Мироненко, О. Законодавча процедура та законодавчі інституції в Українській Народній Республіці 1917—1918, 1918—1920 Енциклопедія історії України: у 10 т. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2005. С. 222, 223.
- 39.Тинченко Я. Герої українського неба: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 200 с.

- 40.Українська Народна Республіка Енциклопедія українознавства: Словникова частина Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. 53 с.
- 41.Устрій Української Держави: проекти конституції Української Народньої Республіки Заходом і коштом Всеукраїнської Національної Ради. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту у Львові під управою Ю. Сидорака, 1920. 56 с.
- 42.Буравченков, А. О. Збройні сили Української Держави 1918 Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2005. 311с.
- 43.Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с.
- 44.Осташко, Т. С. Болбочан Петро Федорович Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 329с.
- 45.Абліцов, В. Г. Болбочан Петро Федорович Енциклопедія сучасної України. Коорд. бюро Енцикл. сучас. України НАН України. Київ: Поліграфкнига 2004. С. 219.

46.Електронні ресурси

- 47.Петр Болбочан - освободитель Крыма // 10 вопросов историку.
YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a4Jrtpgzlw>. 2020.
(дата звернення: 23.05. 2024)
- 48.Українська військова еліта XX ст.: полковники Євген Коновалець і Петро Болбочан. YouTube. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=CTCtDBTjyWs> . 2020. (дата звернення: 15.04. 2024)
- 49.Велич особистості 19.06.16 Петро Болбочан. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2Ur5tVFYKpw> . 2016. (дата звернення: 15.04. 2024)

50.Кримська операція Петра Болбочана: зворотній бій. URL:

<https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/05/19/162692/>

51.1883 - народився Петро Болбочан, полковник Армії УНР. URL:

<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/17/1883-narodyvsya-petro-bolbochan-polkovnyk-armiyi-unr>